

Predromanička arhitektura Istre pod utjecajem Karolinga

Ivetić, Toni

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:760428>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

Studij Povijesti/Povijesti umjetnosti

Akadska godina: 2014./2015.

Mentor: dr. sc. Marina Vicelja Matijašić, red. prof.

Komentor: dr. sc. Danko Dujmović

Student: Toni Ivetić, 3. g. preddipl.

**PREDROMANIČKA ARHITEKTURA ISTRE POD
UTJECAJEM KAROLINGA**

Završni prvostupnički rad

U Rijeci, rujan 2015. godine

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. Metodologija rada.....	5
3. Povijesni i geografski okvir.....	6
4. Ranosrednjovjekovna franačka arhitektura.....	7
5. Ranokršćanski i bizantski utjecaji na arhitekturu Istre.....	8
6. Utjecaji arhitekture s područja Karolinškog Carstva.....	9
7. Tipologija predromaničke arhitekture u Istri.....	10
8. Građevine predromaničkog razdoblja u Istri.....	13
8.1. Novigrad, katedrala, danas crkva sv. Pelagija.....	13
8.2. Pula, crkve sv. Mihovila i sv. Klementa.....	14
8.3. Poreč, kapela sv. Andrije u katedralnom kompleksu.....	15
8.4. Lokalitet Guran	15
8.4.1. Guran, Trobrodna bazilika.....	16
8.4.2. Guran, crkva sv. Šimuna.....	18
8.4.3. Guran, crkva sv. Cecilije.....	19
8.4.4. Guran, crkva sv. Severina.....	20
8.5. Bale, župna crkva svete Marije, danas blaženog Julijana.....	21
8.6. Bale, samostanski kompleks sv. Marije Velike.....	22
8.7. Bale, Sv. Marija Mala.....	23
8.8. Pižanovac kod Bala, crkva sv. Gervazija i Protazija.....	25
8.9. Dvigrad, crkva sv. Sofije.....	25
8.10. Rovinj, crkva sv. Tome.....	27
8.11. Otok sv. Andrije kod Rovinja, crkva sv. Andrije.....	28
8.12. Vodnjan, crkva sv. Kvirina.....	28
8.13. Peroj, crkva sv. Stjepana.....	29
9. Zaključak.....	31
10. Popis literature.....	32
11. Popis ilustracija.....	34
12. Ilustracije.....	35

Sažetak

Ovaj rad obrađuje predromaničku arhitekturu Istre nastalu u vremenu od uspostavljanja franačke vlasti u Istri pod vodstvom Karla Velikog oko 788. godine do početka rane romanike oko 1000. godine. Polazišno pitanje jest razvoj crkvenog graditeljstva u danom razdoblju te istraživanje različitih utjecaja koji su oblikovali arhitekturu. Prilikom analize crkvene arhitekture primjetan je jak utjecaj tradicionalne antičke, ranokršćanske i bizantske umjetnosti koji ostaje ukorijenjen na području Istre kroz cijeli srednji vijek te novopridošli utjecaj s prostora Karolinške Države. Glavni dio rada podijeljen je na dvije veće cjeline, od kojih prva promatra nastanak predromaničke arhitekture Istre te sve spomenute utjecaje na njen razvoj. Druga cjelina analizira sačuvane spomenike predromaničke arhitekture, njihovu rasprostranjenost po teritoriju Istre te tipologiju njihovih tlocrta i moguće međusobne utjecaje.

Ključne riječi: srednji vijek, predromanika, Istra, ranosrednjovjekovne crkve, tipologija, arhitektura

1. Uvod

Predromaničku arhitekturu Istre između 8. i 10. stoljeća potrebno je promatrati kroz nekoliko različitih gledišta. Važno je poznavati arhitekturu prethodnih razdoblja koja se do srednjeg vijeka utkala u tradiciju te ostala jakim utjecajem kroz razdoblje srednjeg vijeka, a i kasnije. Dolazak karolinške vlasti u Istru krajem 8. stoljeća, promjene političkih i crkvenih utjecaja donose promjene i u arhitekturi. Od tog razdoblja možemo promatrati nastajanje sasvim nove arhitekture, nečega što bi mogli nazvati pravom srednjovjekovnom arhitekturom koja svojim novim elementima polako ali sigurno postaje uvodom u arhitekturu romanike koja također ostavlja još jače utiske na ovom prostoru. Upravo zato ovaj rad promatra nastajanje arhitekture nakon 788. godine i karolinškog zauzimanja Istre. Postavljaju se pitanja mogućih utjecaja na njen razvoj, od tradicije kasne antike, ranog kršćanstva i Bizanta, do utjecaja koji su pridošli iz južnih dijelova Karolinškog Carstva. Svi ti utjecaji pridonijeli su razvoju arhitekture i nastajanju novih tipoloških inačica koji postaju karakteristični za to razdoblje istarske arhitekture. Sve to dovodi do vrhunca predromaničke umjetnosti koja postaje uvodom u nagli razvoj crkvene arhitekture tijekom ranog srednjeg, a pogotovo zrelog srednjeg vijeka. Glavna središta arhitekture prestaju biti Rim i Carigrad, a područje srednje Europe postaje novi centar civilizacije. Karolinško Carstvo u tom trenutku postaje drugo carstvo Europe uz Bizant, a time i novo središte Europe. Ono postaje dovoljno jakim da se moglo proširiti na cijeli prostor srednje Europe i neutralizirati krhke državne zajednice osnovane nakon seoba naroda i pružiti novu sigurnost i novu jaku središnju vlast. Razdoblje nakon 8. stoljeća označilo je prijelom uvođenjem feudalnog sustava u cijeloj Europi, ali i najvećim širenjem kršćanstva nakon kasne antike i pokršćavanjem barbarskih naroda. Događa sve veći jaz između Istočne i Zapadne Crkve, a njihove razlike postaju sve očitije i polako dovode do raskola. Iz svih tih razloga zahvalno je promatrati procese koji se događaju u arhitekturi. Slabljenje utjecaja Bizanta i pojačavanje karolinškog utjecaja u Istri moguće je promatrati kroz razvoj njene arhitekture koja doživljava nagle promjene dolaskom novih utjecaja, ali uz snažnu tradiciju koja se nikad neće dati iskorijeniti.

2. Metodologija rada

Ovaj rad baviti će se predromaničkom arhitekturom Istre analizirajući svu važniju literaturu povezanu s temom. O crkvenim građevinama Istre ozbiljnije je pisao Pietro Kandler u 19. stoljeću koji istražuje povijest Istre. Važniji autor početkom 20. stoljeća je Anton Gnirs, arheolog i konzervator, koji kao glavni konzervator Središnjeg povjerenstva za zaštitu spomenika radi na očuvanju kulturne baštine Istre. Ovi stariji autori malo su se doticali predromaničke arhitekture koja znanstvenike počinje zanimati nakon Drugog svjetskog rata. Prvi opsežni rad na temu crkvene arhitekture objavljuje Andre Mohorovičić. Radilo se o naslovu „*Problemi tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera*“, izdanog 1957. godine u kojemu donosi analizu i interpretaciju crkvene arhitekture u srednjem vijeku uz pokušaje datacije spomenika. Ipak, najveći doprinos predromaničkoj arhitekturi Istre dao je arheolog Branko Marušić, voditelj Srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli. Tijekom svog rada u matičnoj ustanovi, odradio je mnoga arheološka istraživanja na predromaničkim lokalitetima. Uz to, autor je mnogih veoma važnih članaka u kojima detaljno analizira srednjovjekovnu arhitekturu, člancima poput „*Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom*“, zatim monografija „*Kasnoantička i bizantska Pula*“, te „*Kompleks bazilike sv. Sofije u Dvogradu*“. Veliki doprinos dao je i dr. Ante Šonje sa svojom monografijom „*Crkvena arhitektura zapadne Istre*“ u kojoj je obradio važne građevine srednjeg vijeka. U novije vrijeme najveći doprinos poznavanju, istraživanju i zaštiti predromaničke arhitekture Istre dali su dr. Ivan Matejčić i dr. Miljenko Jurković. Dr. Matejčić sudjeluje u konzervatorskim i restauratorskim zahvatima na nekoliko objekata na području Rovinja i Bala, te potom izdaje knjigu „*Dvije crkve*“ koja prati ta istraživanja. Dr. Jurković u posljednja dva desetljeća obilježava istraživanja srednjovjekovne baštine vodstvom Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i rani srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu u suradnji s Service Cantonal de archeologie de Geneve iz Švicarske. Njihov rad koncentriran je na srednjovjekovni lokalitet Gurana i samostana sv. Marije Velike kod Bala. Novija arheološka istraživanja sustavno su popraćena unutar *Hrvatskog arheološkog godišnjaka*.

U literaturi dolazi do većeg razilaženjima u mišljenjima i datacijama, pogotovo između ranijih autora koji nisu imali mogućnost detaljnog istraživanja lokaliteta, već samo njihovu analizu. Noviji članci objavljeni nakon recentnih istraživanja donose mnogo detaljnije zaključke. Mnoge građevine još uvijek nisu detaljno istražene, te se njihova analiza može temeljiti samo na starijim naslovima.

3. Povijesni i geografski okvir

Područje Istre oduvijek je bilo mjesto dodira različitih civilizacija. Kršćanstvo u Istru dopire još u 1. stoljeću nove ere za vrijeme vladavine Rimskog Carstva. Najveći zamah nove religije događa se nakon Milanskog edikta u 4. stoljeću. Do 5. stoljeća u Istri već postoje biskupije sa svojim katedralnim kompleksima u Puli i Poreču, a velik zamah sakralne gradnje obuzima cijeli poluotok. Do 6. stoljeća postoje brojne ranokršćanske građevine. U međuvremenu, tijekom 5. stoljeća, granice Rimskog Carstva potresaju brojni narodi u svojoj velikoj Seobi. Sada već slabo carstvo polako propada, a Istra u naletima Barbara uspijeva većim dijelom proći bez posljedica, vjerojatno zbog njene zaklonjenosti. Krajem 5. stoljeća vlast nad Istrom u rukama ima Odoakar, a od 493. godine ruše ga Ostrogoti pod vodstvom Teoderika.¹

Veliki procvat kulture i umjetnosti Istre započinje 539. godine kada car Justinijan vraća Istru pod vlast Istočnog Rimskog Carstva. Ona traje do 788. godine kada Istra ulazi u sastav Franačkog Kraljevstva, od 800. godine Carstva, na čelu s Karlom Velikim. U to vrijeme dolazi do prodora novih utjecaja u umjetnosti i arhitekturi te se započinje razvijati umjetnost koju možemo nazvati predromanikom.²

U tom razdoblju dolazi i do sukoba stanovnika Istre s novom karolinškom vlašću, te je povodom toga održana Rižanska skupština na rijeci Rižani kraj Kopra gdje su rješavani složeni međusobni odnosi. Porečka i Pulska biskupija ubrzo su stavljene pod jurisdikciju patrijarha u karolinškoj Aquileji, za razliku od dotadašnje podčinjenosti bizantskom patrijarhatu u Gradu. Ta činjenica je veoma važna za razvoj umjetnosti Istre, jer od tog vremena Istra prekida jaku povezanost s Bizantskim Carstvom.³

No ipak, crkvene građevine u ovom razdoblju ne nastaju na cijelom području Istre. Najveća koncentracija jest na visoko civiliziranoj zapadnoj obali poluotoka i njenom uskom zaleđu. Ipak, u sjedištima biskupija Puli i Poreču gradnja izostaje, vjerojatno zbog već postojećih građevina koje su zadovoljavale tadašnje potrebe. Najveći sklop gradi se u Novigradu, koji postaje sjedište biskupije direktno vezano uz novu karolinšku vlast. Ostale građevine koncentrirane su na području zaleđa zapadne obale, na području okolice Bala, Vodnjana, Rovinja i Pule.⁴

¹ GOSS, VLADIMIR PETER, *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj*, Zagreb, 2006., 133.

² Isto, 134.

³ Isto, 134., BUDAK, NEVEN, *Istarska enciklopedija, Rižanska skupština*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2371>

⁴ GOSS, VLADIMIR PETER, (bilj. 1), 138.-139.

4. Ranosrednjovjekovna franačka arhitektura

Tijekom razdoblja ranog kršćanstva i ranog srednjeg vijeka sjever i centar Europe obilježeni su naglim razvojem franačke države. Ona postoji već krajem 5. stoljeća, a svoju najveću ekspanziju započinje oko 600. godine, kada obuhvaća područje današnje Francuske, Njemačke, Švicarske, Belgije, Luksemburga i Nizozemske.⁵ U to doba vlast Franačkog Kraljevstva drži dinastija Merovinga. Za vrijeme te dinastije provodi se kristijanizacija društva koja traje sve do vladavine Karla Velikog krajem 8. i početkom 9. stoljeća.⁶ Do 6. stoljeća u gradovima na području Franačke postoje stare ranokršćanske crkve. Uspostavom dinastije Merovinga, vladari počinju graditi svoje crkve. Najveći zamah događa se u 7. stoljeću kada na tom području nastaju mnoge crkve s novim karakteristikama.⁷ Jedna od prvih je grobna crkva kralja Klodviga u Parizu, od koje je ostalo malo toga poznato. Jedna od prvih većih crkvi merovinškog razdoblja jest svakako grobna crkva u Saint Denisu istočno od Pariza koja nastaje u 7. stoljeću na slojevima ranijih crkvi. Već se na ovom primjeru primjećuju neki novopridošli elementi kojima se crkvena arhitektura srednje Europe počinje razlikovati od ranokršćanskih primjera, poput kripte i artikuliranog zapadnog pročelja na kojemu se pojavljuje kontra-apsida.⁸

Sredinom 8. stoljeća dolazi do političkih promjena i osnivanja nove dinastije Karolinga, te skore uspostave Karolinškog Carstva 800. godine. Naglom ekspanzijom na područje Apeninskog poluotoka i Istre, događa se i nagli procvat arhitekture na tom području. Umjetnost tog vremena nastoji obnoviti antička načela, stoga je poznata pod Karolinška renesansa.⁹ U tom razdoblju postoji nekoliko značajnih ostvarenja kod kojih se primjećuju i neki novi elementi netipični za dotadašnju ranokršćansku arhitekturu. Primjer je katedrala u Churu, koja u svojoj drugoj fazi postaje građevina s velikom potkovastom apsidom. Veliki kompleks sv. Nazarija u Lorschu nastaje oko 770. godine, a istraživanja su otkrila trobrodnu baziliku s velikom četvrtastom konstrukcijom na zapadnom dijelu bazilike.¹⁰ U tom razdoblju pojavljuju se mnoge crkve s novim elementima. Primjer su sakralne građevine s troapsidalnim svetištem, poput crkve sv. Emmerama u Regensburgu s kraja 8. stoljeća, ili crkve s elementom zapadnog zdanja, westwerka, poput crkve u Centuli.¹¹ Jedan od najvažnijih

⁵ JARAK, MIRJA, Crkvena arhitektura 7. i 8. stoljeća, Split, 2013., 77

⁶ Isto, 77.

⁷ Isto, 77.

⁸ JURKOVIĆ, MILJENKO, Arhitektura karolinškog doba, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. I., Split 2000., 82.-83.

⁹ Isto, 164.

¹⁰ JARAK, MIRJA, (bilj. 5), 102.-108.

¹¹ Isto, 113., JURKOVIĆ, MILJENKO (bilj. 8), 164.

primjera karolinške arhitekture jest dvorska kapela Karla Velikog u Aachenu, centralna šesnaesterokutna građevina s dvostrukom ljuskom. Građena je oko 800. godine, u svom obliku slijedeći neke bizantske uzore, poput crkve San Vitale u Ravenni.¹²(Slika 1.) Tijekom 9. stoljeća nastaje cijeli niz novih crkvi na teritoriju Karolinškog Carstva, pa tako i u Istri koja dijelom Carstva postaje 788. godine.

5. Ranokršćanski i bizantski utjecaji na arhitekturu Istre

Predromanička arhitektura Istre predstavlja jednu od najkonzistentnijih skupina sačuvanih crkvi na određenom području. Glavni pravac građevne djelatnosti u Istri zacrtalo je razdoblje kasne antike i ranog kršćanstva. Pula i Poreč, pod vlašću Rimskog Carstva, a zatim i Bizanta, središta su biskupija u Istri, a još od 5. stoljeća imaju svoje monumentalne katedralne sklopove i crkve. Najvažnije građevine toga doba su Eufrazijeva bazilika u Poreču, u svom sačuvanom obliku najvećim dijelom iz 6. stoljeća, zatim katedrala sv. Marije u Puli, uglavnom iz 5. i 6. stoljeća, kao i Sv. Marija Formoza u Puli iz 6. stoljeća. Ovako snažna središta crkvene vlasti dočekala su rani srednji vijek i dolazak Istre pod vlast Karolinga 788. godine.¹³

Za razumijevanje predromaničke arhitekture Istre, potrebno je poznavati ranije sakralne građevine Istre i njihovu tipologiju. Jak tradicionalan utjecaj na cjelokupnu arhitekturu Istre možemo nazvati *adriobizantizmom*, karakterom regionalne umjetnosti koja dugo zadržava utjecaje proizašle iz antičke i bizantske tradicije.¹⁴ Sakralni spomenici 5. stoljeća u Istri razvijaju se pod jakim utjecajem Akvileje i njezine katedrale. (Slika 2.) Tlocrt prve akvilejske dvojne bazilike je jednostavan, a radi se o trobrodnom pravokutnom prostoru s ravnim začeljem. Takav tip prenosi se u Istru, gdje nastaje nekoliko crkvi sličnih karakteristika. U Puli nastaje katedralni kompleks dvojnih bazilika s ravnim začeljem gdje trobrodna katedrala nema istaknutu apsidu, već pravokutno svetište unutar kojega postoji samo polukružna svećenička klupa. Sličan tlocrt nastaje kod dvojnih bazilika u Nezakciju. Ravno začelje dakle nije novost u crkvenoj arhitekturi Istre, iako kasnije postaje dominantnim elementom u predromaničkoj arhitekturi.¹⁵

Već u 6. stoljeću nastaju dvije justinijanske bazilike u Puli i Poreču. Eufrazijeva bazilika u Poreču, trobrodna je građevina s jednom istaknutom apsidom sirijskog tipa, gdje je unutarnji zid apside polukružan, a vanjski dio poligonalan. Takav element ustaljuje se u bizantskoj

¹² JARAK, MIRJA, (bilj. 5), 118.-121.

¹³ MARUŠIĆ, BRANKO, Kasnoantička i bizantska Pula, Pula, 1967., 49., 52.

¹⁴ VEŽIĆ, PAVUŠA, Memorije križnog tlocrta u Istri i Dalmaciji, u: *Ars Adriatica*, 3, 2013., 34.-35.

¹⁵ GOSS, VLADIMIR PETER, (bilj. 1), 148.

arhitekturi tijekom 6. stoljeća, a u Istri dominira kroz stoljeća srednjeg vijeka.¹⁶ U Puli u tom razdoblju nastaje trobrodna crkva sv. Marije Formoze. Također je imala središnju istaknutu apsidu sirijskog tipa, a s dvije bočne strane nalazile su se po dvije križne, vjerojatno grobne kapele. Ovakvi klasični trobrodni tlocrti s istaknutim apsidama zadržavaju se u Istri do zrelog srednjeg vijeka.¹⁷

Tradicija centralnih križnih sakralnih građevina jaka je u doba ranog kršćanstva u Istri. Takvi modeli zbog svoje namjene i smještaja krsnog zdenca u sredini najčešći su za građevine baptisterija. Križna krstionica postojala je u episkopalnom kompleksu u Puli. Snažan utjecaj križnog tlocrta ostavile su već spomenute grobne kapele sv. Marije Formoze. Osnova njihova tlocrta je grčki križ, a na križištu se nalazila kupola. U kasnijem razdoblju predromanike centralni križni tlocrt postaje jedan od relativno češćih tipova tlocrta.¹⁸ (Slika 3.)

Bitna odrednica ranokršćanske i bizantske tradicije je izostanak svoda nad brodom crkve. Unatoč sjevernjačkim utjecajima, u istarskoj predromaničkoj arhitekturi ostaje karakteristika nedostatka svoda, a umjesto njega se nad prostorom zadržava tradicionalno otvoreno krovište.¹⁹

6. Utjecaji arhitekture s područja Karolinškog Carstva

Dolazak karolinške vlasti označio je nagli porast gradnje crkvenih građevina. S obzirom na to da su spomenuta biskupska središta do tada već imala izgrađene katedralne i crkvene sklopove, gradnja većih crkvi unutar njih izostaje. Ipak, najveća građevna djelatnost obilježila je nova urbana središta poput Novigrada i Gurana, kao i ruralne dijelove zaleđa zapadne obale Istre.²⁰ Iako se uglavnom radi o jednostavnim građevinama, njihova tipologija je puno složenija za razumjeti. Istra, kao mjesto s jakom tradicijom kasne antike i jakim utjecajem bizantske umjetnosti, u tom trenutku postaje rubna provincija jednog srednjoeuropskog carstva. Iako Karolinško Carstvo u sebi nosi ideju *renovatio* prema antičkoj umjetnosti, dolazi do novih utjecaja u arhitekturi. Svi ti parametri se objedinjuju i krajem 8. stoljeća donose neke nove oblike u arhitekturu Istre.²¹

U arhitekturi na području Karolinškog Carstva postoji nekoliko elemenata koji postaju bitno obilježje predromaničke arhitekture Istre između 8. i 10. stoljeća.

¹⁶ MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 13), 26.

¹⁷ Isto, 52.

¹⁸ Isto, 52.

¹⁹ GOSS, VLADIMIR PETER, (bilj. 1), 149.

²⁰ JURKOVIĆ, MILJENKO (bilj. 8), 167.-169.

²¹ Isto, 169.

Troapsidalni završetak pojavljuje se u 7. stoljeću, a kao karakteristična značajka arhitekture čest je u području južne Švicarske.²² Dobar primjer je već spomenuta crkva sv. Emmerama u Regensburgu. Tip jednobrodnih troapsidalnih crkvi najvažniji je za razumijevanje istarske predromanike. Njime možemo iščitati pravce kretanja utjecaja te pobliže odrediti dataciju crkvenih građevina sličnih karakteristika u Istri. Postoji nekoliko inačica, gdje apside mogu biti istaknute ili upisane u začelni zid. One mogu biti pravokutne ili polukružne. Primjer građevine s tri istaknute polukružne potkovaste apside je crkva sv. Martina u Churu u Švicarskoj. Sličan primjer postoji kod dvojnih crkvi samostanskog kompleksa u Disentisu. Južna crkva dijeli sličan tlocrt sa sv. Martinom u Churu s tri potkovaste istaknute apside. Sjeverna bazilika pak donosi tlocrt jednobrodne crkve s tri polukružne apside upisane u začelni zid, inačicu kakvu raspoznamo kod brojnih istarskih lokaliteta.²³ (slika 4.)

Drugo obilježje koje se pojavljuje u karolinškoj umjetnosti su kripte. Do kraja 8. stoljeća kult relikvija je veoma razvijen na području Franačkog Kraljevstva te je do tada općeprihvaćena translacija relikvija. Za to područje karakterističan je anularni tip kripte, a krajem 8. stoljeća počinju se razvijati dvoranske kripte. Jedini primjer u Istri iz tog razdoblja jest kripta novigradske katedrale sv. Pelagija, nastala po uzoru na kriptu katedrale u Akvileji.²⁴

Uvođenje westwerka, tj. zapadnog zdanja, započinje u karolinškoj umjetnosti. Uz višekatno zdanje nad zapadnim ulazom često se povezuje zvonik. U Istri nema primjera westwerka, no postoji tip tlocrta gdje se zvonik postavlja aksijalno na pročelje crkve, te postaje dio korpusa građevine za razliku od tradicionalnog adriobizantskog tipa u kojemu je zvonik odvojen od tijela crkve.²⁵ Takav model pročelnog zvonika češći je u ranoromaničkoj arhitekturi Istre, a postoji na crkvama sv. Ilije kod Bala i sv. Ivana kod Gajane. Jedini primjer predromaničkog zvonika na pročelju mogao bi biti nedavno otkriven zvonik crkve sv. Stjepana u Peroju.²⁶

7. Tipologija predromaničke arhitekture u Istri

U prethodnom poglavlju spomenute su najvažnije značajke ranokršćanske, bizantske i karolinške arhitekture. U predromaničkoj umjetnosti Istre, svi ti utjecaji se prožimaju i tvore specifičnu tipologiju.

²² JARAK, MIRJA, (bilj. 5), 130.

²³ Isto, 130.-135.

²⁴ JARAK, MIRJA, (bilj. 5), 146.-149., JURKOVIĆ, MILJENKO, Novigradski lapidarij, Novigrad, 2006, 26.

²⁵ MOHOROVIČIĆ, ANDRE, Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera, Zagreb, 1957., 490.

²⁶ MATEJČIĆ, IVAN, MILOŠEVIĆ, ANTE, Peroj-crkva sv. Stjepana, u: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 6, Zagreb, 2009., 366.

Ukoliko bi bilo potrebno odrediti skupine unutar tipologije tlocrta, mogli bismo izvesti tri osnovne skupine crkvi. Potrebno je napomenuti da svrstavanje crkvi u samo nekoliko skupina nije nimalo zahvalno, ali je korisno pri određivanju njihovih grubih tipoloških karakteristika. Prvi od njih je tip tlocrta trobrodne bazilike, a on je pod najsnažnijim utjecajem ranokršćanskih i bizantskih tradicija. Tu se u prvom redu radi o crkvama s istaknutim apsidama, što se najvidljivije ostvaruje kod samostanske crkve sv. Marije Velike kod Bala. (slika 5.) Zbog svog trobrodnog tlocrta s tri istaknute poligonalne apside, u literaturi je dugo bila datirana u razdoblje 6. stoljeća. Tek su novija istraživanja otkrila da se radi o karolinškoj crkvi.²⁷ Sličnu sudbinu imala je i crkva sv. Kvirina kod Vodnjana čije su karakteristike trobrodnosti i triju polukružnih apsida crkvu dugo svrstavale također u 6. stoljeće.²⁸ Ranije datacije doživjela je i trobrodna troapsidalna bazilika ravnog začelja u Guranu s kraja 8. stoljeća, koja je zbog svojih karakteristika smješšana u razdoblje oko 600. godine.²⁹ Još jedna trobrodna bazilika iz predromaničkog razdoblja jest katedrala u Novigradu, čija je središnja apsida također upisana u začelni zid.³⁰

Druga skupina predstavlja crkve koje su pod najvećim utjecajem novopridošle karolinške umjetnosti, a to su jednobrodne crkve s više apsida. Već je spomenuto da primjeri ovakvih tlocrta postoje na području južne Švicarske i sjeverne Italije te da su vjerojatno pridošli u Istru prilikom osnivanja karolinške vlasti. Zbog svoje osobitosti one postaju regionalna inačica unutar predromaničke umjetnosti na području današnje Hrvatske. Ova skupina ima nekoliko različitih varijanti. Najčešći oblik je tip jednobrodne crkve s tri polukružne upisane apside. Predstavljaju ga crkve sv. Sofije u Dvigradu, zatim kapela sv. Andrije unutar katedralnog kompleksa u Poreču, crkva sv. Gervazija i Protazija kod Bala i crkva sv. Šimuna u Guranu. Datacija ovog tipa crkvi najčešća je na kraj 8. ili početak 9. stoljeća, s izuzetkom crkve sv. Šimuna u Guranu, gdje postoje prijepori te se njena datacija pomiče u 11. stoljeće i doba romanike.³¹ Drugi oblik u ovoj skupini je tip jednobrodne crkve s dvije upisane apside, koji je zbog svoje karakterističnosti jedan od istraživačima najzanimljivijih tipova. U predromaničkoj arhitekturi Istre u tu skupinu možemo svrstati crkvu sv. Marije Male kod Bala, dvoransku crkvu s dvije pravokutne apside i jednom nišom koja se nalazi između njih. Drugi objekt je crkva sv. Cecilije kod Gurana, čije su dvije apside za razliku od prethodne

²⁷ JURKOVIĆ, MILJENKO, Sv. Marija Velika kraj Bala, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. II., Split 2000., 16.-18.

²⁸ JURKOVIĆ, MILJENKO, Crkva sv. Kvirina, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. II., Split 2000., 76.

²⁹ MARUŠIĆ, BRANKO, Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom, u: *Histria archaeologica*, V/1-2, 1974., 65.

³⁰ JURKOVIĆ, MILJENKO, Novigrad između 7. i 12. stoljeća, Zagreb, 1996., 16.

³¹ MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 29.), str. 44.-53.

crkve polukružne. Obje crkve su datirane u široka razdoblja između predromanike i romanike.³² U zadnji tip spada samo jedna crkva, a to je župna crkva sv. Marije u Balama. Njen tlocrt je također jednobrodan, ali su njezine tri apside istaknute. Zasad postoji samo jedan takav primjer u Istri, a takav tip tlocrta također je poznat iz južnih dijelova nekadašnje karolinške države.³³ (Slika 6.)

Zadnju skupinu obilježavaju crkve s centralnim križnim tlocrtom. Postoji velik broj primjera takvih sakralnih građevina iz ranijih stoljeća. Najčešće su to bile građevine baptisterija, poput krstionice pulske katedrale, ili grobnih kapela poput sv. Marije Formoze u Puli. Isti tip tlocrta posjeduje i nestala crkva sv. Katarine na otoku kod Pule.³⁴ U predromaničkom razdoblju takav tip tlocrta pojavljuje se kod crkve sv. Tome pored Rovinja, za koju je zaključeno da spada u 9. stoljeće. Zanimljiv detalj je zvonik koji je ukomponiran u bočni krak crkve, što svakako spada pod sjevernjački utjecaj. Sličan tlocrt imala je i crkva sv. Andrije na otoku kod Rovinja, no danas je sačuvano samo križište s kupolom. U Puli je unutar nekadašnjeg samostana sv. Mihovila postojala i crkva sv. Klementa. Bila je to križna crkva s izduženim trapezoidnim središnjim krakom. Istraživači su je do sad smještali ranije, u 6. stoljeće, a do danas su se pojavile pretpostavke o njenom predromaničkom porijeklu.³⁵ (slika 7.)

³² MATEJČIĆ, IVAN, Dvije crkve, Rovinj 1997., JURKOVIĆ, MILJENKO, TERRIER, JEAN, MARIĆ, IVA, Guran-crkva sv. Šimuna, staro naselje Guran, crkva sv. Cecilije, u: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb, 2006., 232.

³³ JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 27.), 16.-18.

³⁴ VEŽIĆ, PAVUŠA, (bilj. 14), 31

³⁵ Isto, 34.

8. Građevine predromaničkog razdoblja u Istri

8.1. Novigrad, katedrala, danas crkva sv. Pelagija

U kontekstu utvrđivanja karolinške vlasti u Istri, Novigrad i njegova katedrala nameću nam se kao najvažnije polazne točke. U prvom redu uz nju je vezan biskup Mauricije. Pretpostavlja se da je on poslan u Istru od Karla Velikog i pape da bi osnovao novu biskupiju koja bi širila vlast Karolinga u Istri.³⁶

Nekad katedrala, a danas župna crkva sv. Pelagija u Novigradu nalazi se unutar stare jezgre grada. Na prvi pogled barokna i klasicistička vanjština crkve ipak čuvaju starije slojeve. Postoji mogućnost da je na tom mjestu postojala ranokršćanska crkva, što potvrđuju neki ranokršćanski nalazi i postojanje danas srušene krstionice za koju se smatra da je izgrađena u 6. stoljeću.³⁷

U svojoj osnovi, crkva je trobrodna bazilika s jednom apsidom na začelju središnjeg broda koja je upisana u ravni začelni zid. Brodovi su odijeljeni arkaturom koja počiva na pravokutnim pilonima. Ispod svetišta nalazi se ukopana kripta.³⁸

Istraživanja su pokazala da je kripta nastala u istom vremenskom razdoblju kao i apsida. Upravo zato i tlocrt svetišta ponavlja tlocrt kripte. Radi se o dvoranskoj prostoriji koja je presvođena križnim svodovima koje nose četiri stupa u središtu prostorije. S lijeve i desne strane kripte, u uglovima zidova koje tvore krivulja apsidalnog i vanjskog zida, nalaze se dvije manje presvođene prostorije.³⁹

Smatra se da je predromanička novigradska katedrala nastala na ovom mjestu u razdoblju kraja 8. i početka 9. stoljeća. Njezin tlocrt, pogotovo kriptu, lako možemo usporediti s tlocrtom i kriptom akvilejske katedrale iz istog razdoblja.⁴⁰

Konzervatorskim radovima tijekom proteklog stoljeća pronađeni su brojni fragmenti skulpture i arhitektonske plastike. Radi se o izvornim kapitelima stupova kripte, zatim mnogim ulomcima crkvenog namještaja i opreme. Uz glasoviti ciborij biskupa Mauricija izrađenog po uzoru na ciborij u Cividaleu, pronađeni su i zanimljivi ostaci pluteja izrađenih po uzoru na ranokršćanske motive, što nije rijetkost u predromanici. Program predromaničke skulpture

³⁶ JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 24), 32., JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 30), 10.-11.

³⁷ JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 24), 21

³⁸ Isto, 21.

³⁹ Isto, 23.

⁴⁰ Isto, 26.

smješta se jednim dijelom u razdoblje kraja 8. i početka 9. stoljeća, a drugim dijelom u 9. stoljeće.⁴¹

Iako je većina predromaničke katedrale sačuvana u slojevima današnje župne crkve, velik broj minuciozno izrađene skulpture daje naslutiti o veličini nekadašnje građevine. Danas su ti fragmenti sačuvani u novom prostoru Lapidarija u Novigradu.⁴² (Slika 8.)

8.2. Pula, crkve sv. Mihovila i sv. Klementa

Unutar područja Pule postojalo je nekoliko crkvi koje su kasnije potpuno porušene. Jedna od njih je crkva sv. Klementa uz koju se u zadnje vrijeme vežu teorije o njenom predromaničkom porijeklu. Sačuvana je na crtežima Pietra Kandlera.⁴³

Crkva je bila dio samostanskog sklopa sv. Mihovila na istoimenom brdu izvan pulskih zidina. Nalazila se uz bazilikalnu crkvu sv. Mihovila. Sama crkva sv. Klementa bila je križnog tlocrta s produženim trapezoidnim središnjim krakom. Bočni krakovi imali su apside na istočnim zidovima, te su one kao i središnja apside bile sirijskog tipa, polukružne iznutra, a poligonalne izvana. Karakteristike križnog tlocrta i sirijskih apsida navodile su dosadašnje istraživače na zaključke o njenom ranijem porijeklu, te je bila svrstavana u 6. stoljeće. Sličnim datacijama bile su podvrgnute i druge križne crkve predromanike, Sv. Andrija na otoku kod Rovinja, i Sv. Toma kod Rovinja.⁴⁴

Na sačuvanim crtežima jasno su vidljivi noviji slojevi crkve, pogotovo romanički sloj koji se očituje u stepenastom ulaznom portalu i slijepim arkadama na zabatu pročelja. Uspoređujući tlocrt s crkvom sv. Tome kod Rovinja, primjećuje se velika sličnost.⁴⁵ Uz to, nedavnim istraživanjima predromaničkog samostanskog kompleksa sv. Marije Velike kod Bala, primijećene su određene poveznice s crkvom sv. Mihovila u nekim arhitektonskim rješenjima, kao i u tlocrtnoj dispoziciji trobrodne bazilike uz koju se postavlja kapela križnog tlocrta.⁴⁶ Crkva sv. Mihovila, iako manjih dimenzija, tlocrtom trobrodne bazilike s tri istaknute sirijske apside potpuno odgovara tlocrtu crkve sv. Marije Velike. Ukoliko obje crkve samostana sv. Mihovila spadaju u predromaničko razdoblje, tada ih moramo smjestiti pod skupinu crkvi s jakim utjecajem ranokršćanske i bizantske tradicije.⁴⁷ Uzevši u obzir sličnosti ovih dvaju samostanskih kompleksa, kao i sličnost sv. Klementa s drugim predromaničkim križnim

⁴¹ Isto, 23.-24., JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 30), 16.

⁴² JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 24), 31.

⁴³ MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 13), 26., VEŽIĆ, PAVUŠA, (bilj. 14), 33.

⁴⁴ Isto, 26.

⁴⁵ VEŽIĆ, PAVUŠA, (bilj. 14), 34.

⁴⁶ Isto, 34.

⁴⁷ Isto, 34.

crkvama u Istri, može se dati pretpostavka o njegovom nastanku u razdoblju 9. stoljeća.⁴⁸ (slika 9.)

8.3. Poreč, kapela sv. Andrije u katedralnom kompleksu

Arhitektonska baština Poreča u razdoblju predromanike u sličnom je položaju kao i u Puli. Do 9. stoljeća postoji razvijeni katedralni kompleks u središtu grada te ne postoji veća građevna djelatnost.

Jedino ostvarenje koje nastaje u tom periodu jest pregradnja kapele sv. Andrije unutar kompleksa Eufrazijane, na mjestu sjeverne bazilike iz 5. stoljeća.⁴⁹

Bočni zidovi kapele nastaju zazidavanjem arkatura predeufrazijanske sjeverne bazilike, na čijem začelju nastaju tri polukružne apside. Ta dogradnja nastala je izravno na mozaičkom podu starije crkve. Biskupska katedra iz razdoblja predromanike po nekim je teorijama stajala ispred središnje apside kapele.⁵⁰ Postoji pretpostavka po kojoj je ova kapela sa svojim apsidama upisanima u ravno začelje utjecala na pojavu takvog elementa u predromaničkoj arhitekturi.⁵¹ Kapela sv. Andrije doživjela je i različite datacije, pa je neki autori smještaju u 7., a neki u 8. stoljeće.⁵² (Slika 10.)

8.4. Lokalitet Guran

Ostaci cjeline srednjovjekovnog Gurana danas se nalaze uz prometnicu koja spaja Vodnjan i Marčanu. Do današnjeg dana raspoznati su i istraženi dijelovi utvrđenog naselja, velika trobrodna bazilika izvan perimetra zidina, grobna crkvice sv. Šimuna južno od utvrđenog grada, crkva sv. Cecilije nastala na antičkoj vili rustici sjeverozapadno, te manja crkva sv. Severina jugoistočno od nekadašnjeg utvrđenog naselja Guran.⁵³

Prva istraživanja na tim lokalitetima obavljena su 1935. godine, kada je tijekom izgradnje ceste između Marčane i Vodnjana pronađena i istražena trobrodna bazilika većih dimenzija, a nepoznatog titulara. Istovremeno su zapaženi ostaci utvrđenog naselja čija je kamena građa korištena za popravak ceste. Veća istraživanja ovih lokaliteta obavljena su nakon Drugog svjetskog rata. Između 1955. i 1958. godine, tijekom radnog programa srednjovjekovnog

⁴⁸ Isto, 34.

⁴⁹ MATEJČIĆ, IVAN, Poreč, kapela u sklopu Eufrazijane, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. II., Split 2000., 56.

⁵⁰ Isto, 56.

⁵¹ ŠONJE, ANTE, Crkvena arhitektura zapadne Istre, Zagreb-Pazin, 1982., 73.-74.

⁵² MATEJČIĆ, IVAN, (bilj. 49), 56.

⁵³ JURKOVIĆ, MILJENKO, TERRIER, JEAN, MARIĆ, IVA, (bilj. 30), 121.-123.-, VIŠNJIĆ, JOSIP, BEKIĆ, LUKA, Na križu-crkva sv. Severina, u: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb, 2006., 8.

odjela Arheološkog muzeja Istre, istraženi su lokaliteti grobljanske crkve sv. Šimuna i trobrodne bazilike. Tijekom ovih istraživanja pod vodstvom arheologa Branka Marušića postavljene su određene teze glede razvoja crkvi i njihovih datacija.⁵⁴

Najnovija istraživanja ranosrednjovjekovnog Gurana obavljaju se od 2002. godine u sklopu međunarodnog programa Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i rani srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu i Service Cantonal de archeologie de Geneve. U tom razdoblju su podrobno istraženi ostaci utvrđenog naselja sa zidinama, trobrodna bazilika, crkva sv. Šimuna te postavljeni neki novi zaključci. U vrijeme istraživanja otkrivena je i istražena i dvoapsidalna crkva sv. Cecilije nastala na antičkom lokalitetu.⁵⁵

Tijekom izgradnje magistralnog plinovoda Pula-Karlovac 2006. godine, jugoistočno od ranosrednjovjekovnog naselja pronađeni su i ostaci manje crkve sv. Severina koji su istraženi pod vodstvom arheologa Josipa Višnjica.⁵⁶

Ranosrednjovjekovno naselje Guran može se promatrati kroz jedno razdoblje, u ovom slučaju od ranog srednjeg vijeka kada je naselje osnovano, do kasnog srednjeg vijeka kada je u jednom trenutku napušteno. Prvi spomen naselja u izvorima nalazimo u 1150. godini, no naselje je osnovano još u 9. stoljeću.⁵⁷

Do danas je istražen jedan segment naselja čime je utvrđeno da se radilo o utvrđenom naselju ovalnog oblika. Širina zidina bila je oko 2 metra, vanjska lica zidina bila su sazidana od većih nepravilnih blokova, dok je za ispunu služio lomljenac. Unutar zidina sačuvani su temelji građevina. Nije isključena mogućnost da su neke građevine bile drvene konstrukcije, pošto su dijelovi temeljne strukture dosta slabe da bi nosile kamene zidove građevina.⁵⁸

8.4.1. Guran, Trobrodna bazilika

Najvažniji nalaz na ovom lokalitetu je trobrodna bazilika. Danas su sačuvani samo sjeverni, južni i istočni zid u visini od oko 1 metra, a zapadni zid s ulazom samo u temeljima. U razini temelja također sačuvani su zidani pilastri koji su odvajali brodove. Sama građevina izgrađena je od priklesanog vapnenca koji su dobrim dijelom dobavljeni s antičkih ruševina u blizini. Tipološki to je trobrodna crkva s tri pravokutne apside koje su upisane u ravni začelni zid.

⁵⁴ MARUŠIĆ, BRANKO, Dva spomenika ranosrednjovjekovne arhitekture u Guranu, u: *Starohrvatska prosvjeta*, III/8-9, 1963.

⁵⁵ JURKOVIĆ, MILJENKO, TERRIER, JEAN, MARIĆ, IVA, (bilj. 30), 204.-207.

⁵⁶ VIŠNJIĆ, JOSIP, BEKIĆ, LUKA, (bilj. 53), str. 8.

⁵⁷ JURKOVIĆ, MILJENKO, TERRIER JEAN, MARIĆ IVA, Ranosrednjovjekovno naselje Guran, u: *Histria archaeologica*, XX/1, 2011., str. 110.

⁵⁸ Isto, str. 113.-118.

Građevina je orijentirana približno pravilno, s apsidama na istoku, a glavnim pročeljem na zapadu. Približne dimenzije crkve su oko 20x10 metara što ju svrstava površinom među najveće crkve predromaničkog razdoblja u Istri. Postoje dva ulaza, glavni ulaz na zapadnom pročelju i bočni ulaz na južnom zidu, iznad kojega je sagrađen kasniji zvonik.⁵⁹

Važno je napomenuti da je istraživanjima ustanovljeno da je riječ o jednoj graditeljskoj kampanji.⁶⁰ Postoje kasnije manje dogradnje za vrijeme romanike, što se odnosi na zvonik i pomoćnu prostoriju, izgrađene uz južni zid bazilike. Unutrašnjost bazilike podijeljena je u tri broda masivnim zidanim stubovima. Središnji brod je širi od bočnih, čime se naslućuje da je crkva mogla imati bazilikalni oblik, s čime se slažu svi autori. Marušić smatra da su tri pravokutne apside mogle biti nadsvođene polukalotama pomoću manjih ugaonih trompi. Takav model nije neobičan u ranosrednovjekovnom graditeljstvu Istre, a pojavljuje se još i u crkvama sv. Marije Male kod Bala, sv. Stjepanu u Peroju te kod sv. Fume blizu Rovinja.⁶¹

Unutrašnjost crkve podijeljena je s tri para jednaka četvrtasta zidana pilona. Među ostacima kamene plastike nisu nađeni dijelovi kapitela ili imposta, stoga se smatra da su piloni prelazili neposredno u lukove bez prekida.⁶² Prezbiterij crkve je bio odvojen oltarnom pregradom čiji su ostaci pronađeni na lokalitetu. Pregrada je u središnjem brodu bila u ravnini s posljednjim parom pilastara arkade.⁶³

Osim spomenute oltarne pregrade pronađeni su ostaci ambona, prozorskih rešetki i prozorskih kapitela. Karakteristike pronađene kamene skulpture smještaju nastanak na kraj 8. i početak 9. stoljeća. U novijim istraživanjima pronađeni su i fragmenti prozorskih rešetki ukrašenih pleternim motivima. S obzirom da je gotovo sva skulptura nastala odjednom, a njeno oblikovanje je karakteristično za razdoblje karolinške umjetnosti, trobrodnu baziliku možemo smjestiti u isto razdoblje.⁶⁴

U svojoj prvoj fazi, crkva je vjerojatno bila privatna. To bi moglo objasniti razlog nastajanja takve građevine izvan perimetra gradskih zidina. No tijekom razvoja naselja uloga bazilike se mijenja te ona u jednom trenutku postaje župna crkva naselja. Tu tezu može se potkrijepiti postojanjem bočnog ulaza koji je orijentiran točno prema gradskim vratima, a na tom mjestu u romanici nastaje i zvonik.⁶⁵ (Slika 11.)

⁵⁹ Isto, 120.

⁶⁰ Isto, 118., MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 29.), 64.

⁶¹ MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 54), 123.

⁶² Isto, 123.

⁶³ Isto, 123.

⁶⁴ JURKOVIĆ, MILJENKO, TERRIER JEAN, MARIĆ IVA, (bilj. 57.), 120.

⁶⁵ Isto, 120.

8.4.2. Guran, crkva sv. Šimuna

Tristotinjak metara južno od lokaliteta nekadašnjeg Gurana nalazila se manja grobljanska crkvice sv. Šimuna. Imala je nekoliko razvojnih faza, a u zadnjoj fazi to je trobrodna dvoranska crkva s tri apside upisane u začelni zid. Ostaci crkve su relativno dobro sačuvani. Tako je ostao sačuvan gotovo cijeli istočni dio crkve u visini od oko 2 metra s tri apside. U razini od četrdesetak centimetara do jednog metra sačuvani su i bočni te zapadni zid crkve.⁶⁶

Uz dataciju građevine vezalo se dosta polemika. Istražena je prvi puta između 1955. i 1958. godine pod vodstvom arheologa Branka Marušića koji crkvu smješta u razdoblje ranog srednjeg vijeka uspoređujući ju s tipološki sličnim troapsidalnim građevinama koje se razvijaju u južnim dijelovima Franačke.⁶⁷ U posljednjem desetljeću u sklopu već spomenutog projekta, crkvu je istražio Miljenko Jurković koji prepoznaje tri faze gradnje.⁶⁸ Prva faza crkve bila bi jednobrodna mala pravokutna prostorija s nedefiniranim oblikom svetišta. Njen oblik je sačuvan samo pomoću iskopa temelja, a Jurković ju smješta na kraj 8. stoljeća. Slijedi druga faza čiji su ostaci puno vidljiviji. Također se radi o pravokutnoj građevini čiji su ostaci pronađeni ispod poda i u južnom zidu današnje crkve. Svetište je bilo odvojeno oltarnom pregradom, a njena baza je iskorištena za novu pregradu u sljedećoj, trećoj fazi. Zadnja faza je danas najvećim dijelom sačuvana. To je već spomenuta četverokutna jednobrodna crkva s tri apside upisane u ravni začelni zid. Niše su lagano zaobljene te su vjerojatno nosile polukalote kojima nisu bile potrebne trompe zbog zaokruženosti njihovih uglova. Prezbiterij je bio odvojen oltarnom pregradom čiji su fragmenti pronađeni. Također su pronađeni i fragmenti prozorskih rešetki čime se da iščitati da je crkva imala barem po dva prozora na bočnim zidovima. Apside su također imale uske izdužene prozore. Postojala su dva ulaza u crkvu, jedan na zapadnom pročelju oko kojega je postojalo dvorište čiji su zidovi sačuvani u temeljima. Drugi, bočni ulaz, bio je na južnom pročelju.⁶⁹

Ovu zadnju fazu Miljenko Jurković smatra romaničkom. Međutim, iako je za razliku od Marušića prepoznao i potvrdio tri faze izgradnje crkve, nigdje ne daje detaljnija objašnjenja zašto zadnju fazu smješta baš u razdoblje romanike, a ne u neko ranije razdoblje.

U razvijenom srednjem vijeku zadnja faza crkve dobila je preinaku izgradnjom četiriju zidanih stubova koji su razdijelili unutrašnjost crkve na tri dijela.⁷⁰

⁶⁶ Isto, 122.

⁶⁷ MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 54), 140.-141.

⁶⁸ JURKOVIĆ, MILJENKO, TERRIER JEAN, MARIĆ IVA, (bilj. 57.), 120.

⁶⁹ Isto, 120.

⁷⁰ Isto, 120.

Zidovi crkve izgrađeni su od priklesanog vapnenca, a pri gradnji je upotrebljavano dosta materijala s porušenih antičkih građevina. Razvidno je da je kvaliteta materijala, veziva i same gradnje lošija u odnosu na kvalitetu trobrodne bazilike. Tlocrt crkve nije savršen pravokutnik, već trapez, a zidovi apsida su dosta nepravilno i nejednako izvedeni.

Crkva sv. Šimuna bila je u funkciji do kasnog srednjeg vijeka, kada kao i trobrodna crkva te čitavo utvrđeno naselje Guranan, biva napuštena.⁷¹ (Slika 12.)

8.4.3. Guran, crkva sv. Cecilije

Postojanje crkve bilo je naslućeno zbog toponima Sv. Cecilija. Crkva je pronađena rekognosciranjem terena tijekom istraživanja u Guranu 2004. godine.⁷² Njen položaj je oko 600 metara sjeverozapadno od utvrđenog Gurana, a nastala je na lokalitetu ruralne antičke vile iz 1. stoljeća.⁷³ Pripada tipu jednobrodnih dvoapsidalnih crkvi, tlocrt kakav nije neobičan za podneblje Istre.⁷⁴

Analizom današnjih ostataka crkve ustanovljeno je postojanje nekoliko građevnih faza od kojih je zadnja jednobrodna crkva s dvije polukružne apsida na istočnom kraju upisane u začelni zid crkve. Crkva je pravokutna građevina s malim otklonom na zapadnom dijelu, te je njena dužina 15,45 metara, a širina 7 metara na začelju, odnosno 7,4 metra na pročelnom dijelu.⁷⁵

Podrobnim istraživanjima ustanovljeno je da je građevina imala barem 4 faze izgradnje. Smatra se da je najranija faza crkve izgrađena krajem 8. ili početkom 9. stoljeća.⁷⁶ Tu fazu potvrđuje i otkriće fragmenata kamenog namještaja i arhitektonske dekoracije koje pripada karolinškom dobu. Fragmenti su nađeni ugrađeni u dijelove ziđa zadnje faze što upućuje na to da je crkva kasnije pregrađivana.⁷⁷ Pronađenim fragmentima uspješno je rekonstruirana prozorska tranzena te je zaključeno da su bočni zidovi crkve imali barem po 2 prozorska otvora s kamenim tranzenama.⁷⁸

⁷¹ Isto, 120.

⁷² JURKOVIĆ, MILJENKO, TERRIER, JEAN, MARIĆ, IVA, (bilj. 30.), 231.

⁷³ JURKOVIĆ, MILJENKO, TERRIER, JEAN, MARIĆ, IVA, (bilj. 57.)121., 123.

⁷⁴ Isto, 121.

⁷⁵ Isto, 121.

⁷⁶ JURKOVIĆ, MILJENKO, TERRIER, JEAN, MARIĆ, IVA, Guran-crkva sv. Šimuna, srednjovjekovno naselje Guran, crkva sv. Cecilije, u: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 4, Zagreb, 2007., 252.

⁷⁷, JURKOVIĆ, MILJENKO, Srednjovjekovno fortificirano naselje Guran-od karolinškog castruma do ruralnog naselja, u: *Peristil*, 56, 2013., 33.

⁷⁸ JURKOVIĆ, MILJENKO, TERRIER, JEAN, MARIĆ, IVA, , (bilj. 76), 252.

8.4.4. Guran, crkva sv. Severina

U bližoj okolini lokaliteta Guran, nekoliko stotina metara jugoistočno, 2006. godine pronađena je jednobrodna crkva sv. Severina. Njena pozicija bila je na trasi magistralnog plinovoda Pula-Karlovac, a lokalitet su istražili arheolozi Josip Višnjić i Luka Bekić tijekom 2006. godine.⁷⁹ Jedini dotadašnji podatak o crkvi pružao je stari katastarski plan izrađen između dva rata na kojemu je položaj bio označen kao *Rovine St Severino*.⁸⁰ Pronalaskom arhitektonskih ostataka to je i potvrđeno, a osim toponimom, titular crkve sv. Severina potvrđen je pronalaskom fragmenta križa s natpisom spomenutog sveca.⁸¹ Smatra se da je građevina nastala početkom karolinške vlasti u Istri, krajem 8. ili početkom 9. stoljeća. Dataciju crkve u to razdoblje podupiru karakteristike pronađenih ostataka skulpture, zatim titular sveca koji je tipičan za područje utjecaja franačke države.⁸²

Crkva je u danas sačuvanoj zoni veoma jednostavna longitudinalna pravokutna građevina s isto tako pravokutnom apsidom. Tlocrt je izdužen, a dimenzije crkve su oko 14 metara u dužini i oko 4 metra u širini.⁸³ Sjeverni zid raščlanjen je s pet lezena, za razliku od južnog koji je potpuno ravan. Takva raščlamba ziđa postoji i na drugim sakralnim građevinama u Istri, primjerice crkvi sv. Benedikta kod mjesta Sveti Lovreč.⁸⁴ Ulaz u crkvu bio je na zapadnom pročelju u osi crkve. Unutrašnjost građevina bila je podijeljena kasnijim pregradnim zidom za kojega nije jasno je li bio zidan do stropa građevine, ili je bio niže visine te služio za potrebe liturgije.⁸⁵ Sačuvan je jednim dijelom i pod crkve, kao i fragmenti oltarne pregrade koja se nalazila na prostoru prezbiterija. Fragment postolja pluteja pronađen je u obližnjem kašunu gdje je služio kao nadvratnik. Unutar građevine pronađen je i dio zidanog obrednog stola, *oblationarium*, koji je služio u liturgiji za pripremu žrtve. Istraživanjem nisu pronađeni dijelovi građevine koji bi upućivali na to da je bila presvođena, stoga se smatra da je kao i većina crkvenih građevina toga razdoblja u Istri bila prekrivena otvorenim drvenim krovom.⁸⁶

Sam tlocrt crkve izrazito je netipičan za razdoblje 8. i 9. stoljeća u Istri s obzirom na postojanje jedne pravokutne apside. Time ne upada u tipologiju crkvi karolinškog razdoblja u

⁷⁹ BEKIĆ, LUKA, VIŠNJIĆ, JOSIP, Guran-na križu, u: Zaštitna arheologija na magistralnom plinovodu Pula-Karlovac, ur. Luka Bekić, Zagreb, 2007., 10.

⁸⁰ BEKIĆ, LUKA VIŠNJIĆ, JOSIP, Na križu-crkva sv. Severina, u: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb, 2006., 248.

⁸¹ Isto, 248.

⁸² BEKIĆ, LUKA, VIŠNJIĆ, JOSIP, (bilj 79.), 13.

⁸³ Isto, 14.

⁸⁴ Isto, 17.

⁸⁵ BEKIĆ, LUKA VIŠNJIĆ, JOSIP, (bilj. 80.), 249., BEKIĆ, LUKA, VIŠNJIĆ, JOSIP, (bilj 75.), 18.

⁸⁶ Isto, 18.

Istri koje uglavnom u slučaju jednobrodnog plana imaju više od jedne apside koje su utopljene u začelni zid. Postoji mogućnost da je crkva ipak crpila utjecaje iz svoje okoline ukoliko su uglovi pravokutne apside prelazili u kalote preko trompi, što bi bio utjecaj pravokutnih apsida guranske bazilike.⁸⁷ (Slika 13.)

8.5. Bale, župna crkva svete Marije, danas blaženog Julijana

Današnja župna crkva u Balama sagrađena je nakon 1878 i posvećena je blaženom Julijanu. Na istom mjestu postojala je starija župna crkva koja je tada bila posvećena sv. Mariji, a o njoj znamo samo iz sačuvanih dokumenata i fragmenata skulpture. Vjeruje se da je to bila predromanička crkva karolinških karakteristika sagrađena krajem 8. ili početkom 9. stoljeća.⁸⁸ Do danas nije bilo moguće istraživati njene ostatke in situ, ali o njoj su ipak pisali neki autori od kojih je prvi bio Antun Gnirs, a zatim Branko Marušić i Ivan Matejčić koji donosi razrađene pretpostavke.⁸⁹

Postojanje ranosrednjovjekovne crkve utvrđeno je detaljnim analizama tlocrta A. Gnirsa i skica začelja iz 1841. godine na kojima je prikazana tadašnja trapezoidna trobrodna kasnorenesansna crkva iz 1588. godine, za koju je već tada bilo poznato da je nastala rekonstrukcijom neke starije crkve.⁹⁰ Na tlocrtu je jasno vidljivo da tadašnja kasnorenesansna crkva nasjeda na plato koji završava na svojoj začelnoj strani s dva zaobljena oblika. Ranije se smatralo da su to bili kontrafori koji su pridržavali začelje crkve, no Ivan Matejčić donosi zaključak da su to ostaci temelja dviju od tri polukružnih apsida kojima je bila zaključena prva ranosrednjovjekovna crkva sv. Marije.⁹¹ Takav zaključak podržavaju i skice iz 1841. godine na kojima su prikazane središnja i bočna apside koje je Gnirs tada interpretirao da služe kao kontrafori.⁹² Uzevši u obzir sve navedeno, ranosrednjovjekovnu crkvu možemo promatrati kao jednobrodnu građevinu s tri apside, skošenih stranica koje tvore tlocrt trapeza. Takav oblik tlocrta nije do sad poznat u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi Istre, no primjeri postoje u crkvama iz 8. i 9. stoljeća u današnjoj Švicarskoj⁹³ i sjevernoj Italiji⁹⁴, dakle južnim pokrajinama Karolinškog Carstva. Utjecaj arhitekture iz tih dijelova već nam je poznat u brojnim crkvama tog perioda u Istri. Također, ako pažljivo promotrimo, tipološka inačica

⁸⁷ Isto, 19.-20.

⁸⁸ MATEJČIĆ, IVAN, Tri priloga za prof. Petriciolija, u: Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 36/1, 1998, 133., MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 13), 13.-15.

⁸⁹ MATEJČIĆ, IVAN, (bilj 88.), 133.-135.

⁹⁰ Isto, 135.

⁹¹ Isto, 135.

⁹² Isto, 135.

⁹³ Sv. Petar u Mistailu i crkva u Ramoschu i Churu u Švicarskoj, obje s kraja 8. ili početka 9. stoljeća.

⁹⁴ Crkva sv. Spasitelja u Sirmionu u Italiji iz 8. stoljeća.

jednobrodne crkve s tri istaknute polukružne apside poput sv. Marije u Balama nije daleko od ustaljenog karolinškog tipa jednobrodne crkve s tri upisane apside. (Slika 14.)

8.6. Bale, samostanski kompleks sv. Marije Velike

Jedan od zasigurno najvažnijih spomenika karolinškog razdoblja u Istri je samostan sv. Marije Velike u blizini Bala. Nalazi se uz staru cestu između Bala i Rovinja, a položen je na uzvisini iznad plodnih polja.⁹⁵ Interes za lokalitet pokazan je tijekom ovog stoljeća te o njoj prvi piše Andre Mohorovičić koji smatra da se radi o ranokršćanskoj crkvi.⁹⁶ Najvažnija istraživanja vođena su od 1995. godine kada je istražena crkva i otkriveni ostaci samostanskih zgrada.

Lokalitet je vjerojatno nastao na antičkom lokalitetu čemu svjedoči velik broj upotrijebljenih antičkih spolija i otkriće manje antičke cisterne uz zid crkve.⁹⁷

Crkva sv. Marije Velike je trobrodna bazilika dimenzija oko 12x22 metra, a zaključena je s tri apside koje su poligonalne izvana, a polukružne iznutra. Brodovi su odijeljeni s šest pari stupova na kojima su bili predromanički kapiteli.⁹⁸ Glavni ulaz u crkvu bio je na zapadnom pročelju, ali su postojala još dva ulaza, manji sjeverni i veći južni, koji je povezivao crkvu sa samostanskom zgradom. Djelomično je pronađen pod crkve, no većim dijelom je uništen kasnijim promjenama prostora u razdoblju romanike kada je svetište bilo povišeno i dobilo novu oltarnu pregradu.⁹⁹ Zapadni dio brodova također je pregrađen u kasnijem razdoblju te je dobiven predprostor prezidavanjem jednog i pol interkolumnija.¹⁰⁰ U razdoblju baroka crkva je već bila u ruševnom stanju te je na mjestu središnjeg broda izgrađena nova crkva. Dijelovi baza stupova ostali su ugrađeni u bočne zidove nove crkve.¹⁰¹

Važan nalaz na lokalitetu su kapiteli kolonade koji su djelo tzv. Majstora kapitela iz Bala. Sačuvano je dvanaest kapitela različitih formi. Najčešći su košarasti kapiteli s različitim florealnim i životinjskim motivima, kao stilizirani korintski kapiteli s mesnatim listovima. Smatra se da je ovaj skulptorski program izradio majstor koji je radio također i u Dvigradu, gdje su sačuvani dijelovi oltarne pregrade.¹⁰²

Tlocrt tipa trobrodne crkve s tri istaknute apside iskače od tipologije crkvi karolinškog razdoblja i Sv. Mariju smješta pod utjecaj tradicionalne bizantske arhitekture Istre. Takav tip

⁹⁵ JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 27), 16.

⁹⁶ MOHOROVIČIĆ, ANDRE, (bilj. 25), 492.-493.

⁹⁷ JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 27), 16., JURKOVIĆ, MILJENKO, MARIĆ, IVA, Sv. Marija Velika-benediktinski samostan i crkva, u: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, Zagreb, 2005., 240.

⁹⁸ JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 27), 17.

⁹⁹ Isto, 18.

¹⁰⁰ Isto, 18.

¹⁰¹ Isto, 16.

¹⁰² Isto, 19.-22.

tlocrta u Istri možemo pratiti od 6. stoljeća i crkvi Justinijanova doba, Sv. Marije Formoze u Puli i Eufrazijeve bazilike u Poreču. Upravo je tipologija bila razlog svrstavanju ove crkve u ranija razdoblja.¹⁰³ Ipak, značajke izrazitog korištenja spolija te kapitela koji svojim karakteristikama spadaju u razdoblje predromanike, crkvu sv. Marije Velike novija istraživanja smještaju na kraj 8. ili početak 9. stoljeća.¹⁰⁴ Važno je napomenuti da sličan tlocrt postoji još kod moguće predromaničke samostanske crkve sv. Mihovila u Puli, te kod crkve sv. Kvirina kod Vodnjana iz 9. stoljeća.¹⁰⁵ (Slika 5.)

8.7. Bale, Sv. Marija Mala

U neposrednoj okolici Bala smjestila se jednobrodna dvoapsidalna crkva sv. Marije Male. Do danas je bila predmetom interesa mnogih istraživača, tako su dosad o njoj pisali i istraživali Andre Mohorovičić, Branko Marušić, Ante Šonje i Ivan Matejčić, koji je tijekom 1990.-tih vodio konzervaciju i restauraciju crkve.¹⁰⁶

Građevina je jednobrodna s dvije pravokutne apside na začelju. Pravilno je orijentirana, ali njezin tlocrt nije savršen pravokutnik već ima otklon prema jugoistoku. Glavni ulaz u interijer crkve je na zapadu, no postoji još jedan bočni ulaz na južnom zidu. Začelje završava već spomenutim dvjema pravokutnim apsidama koje su bile nadsvođene polukalotom uz pomoć malih ugaonih trompica, karakteristično za srednjovjekovnu arhitekturu Istre. Između dviju apsida, na zidu koji ih odjeljuje, nalazi se manja niša zaključena lukom. Unutar crkve pronađeni su ostaci dvaju slojeva zidnih slika.¹⁰⁷

Crkva je građena vodoravno slaganim lomljencima, a struktura zida nije identična na cijelom oplošju, već se način zidanja razlikuje na začelju crkve.¹⁰⁸ Zapadnim pročeljem dominira samo ulaz koji je nadsvođen rasteretnim lukom. Bočni zidovi imaju po dva prozora čiji su dijelovi tranzena sačuvani fragmentarno, a na južnom pročelju između dva prozora nalazi se bočni ulaz sličnih karakteristika kao i glavni. Začelje je raščlanjeno trima slijepim nišama koje završavaju lukom.¹⁰⁹

¹⁰³ Isto, 18., ŠONJE, ANTE, (bilj. 51), 84.

¹⁰⁴ JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 27), 18.

¹⁰⁵ VEŽIĆ, PAVUŠA, (bilj. 14), 34., JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 27), 16.

¹⁰⁶ MATEJČIĆ, IVAN, (bilj. 32.), 3., MARUŠIĆ, BRANKO, Tri spomenika crkvene arhitekture s upisanim apsidama, u: *Histria archaeologica*, III/1, 1972., 78.

¹⁰⁷ MATEJČIĆ, IVAN, (bilj. 32.), 3., 4., MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 102), 79.-82.

¹⁰⁸ MATEJČIĆ, IVAN, (bilj. 32.), 4.

¹⁰⁹ MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 106), 79.-82.

Zbog svoje karakteristike dvoapsidalnosti, na crkvu je pažnju obratio još tijekom 1960-tih Branko Marušić. U to vrijeme crkva egzistira kao ruševina sačuvana gotovo do visine krovnog vijenca. U tlocrtu kojeg prilaže izostavlja nišu koja se nalazi između dviju apsida.¹¹⁰

Upravo taj element arhitekture vrlo je važan u interpretaciji Ivana Matejčića gdje on smatra da niša nije bila samo spremište za potrebe liturgije, već da je služila u samoj liturgiji kao mjesto za odlaganje pokaznice te da je ispred nje mogao postojati oltar. S obzirom da je pod ispred apsida nestao te nisu mogli biti pronađeni ostaci oltara, ta interpretacija ne može biti sigurno potvrđena.¹¹¹

Najviše polemika stvorilo je pitanje datacije crkve. Prvi istraživači crkvu su datirali prilično okvirno, tako da Andre Mohorovičić datira crkvu između predromanike i romanike, Marušić ju smješta između 12. i 13. stoljeća, dok Ante Šonje crkvu smješta u 10. stoljeće.¹¹² Najpodrobnija analiza datacije izvršena je tijekom spomenute restauracije crkve 1990.-tih godina. Problem predstavlja to što njezine tipološke osobine nisu karakteristične za jedno razdoblje te su karakteristične za arhitekturu Istre od predromanike do romanike. Dataciji može pomoći organizacija prostora i sistem stupnjevanja i hijerarhiziranja elemenata u svetištu, tj. postavljanje dvije nadsvodene apside koje superponiraju nad manjom nišom. Takva organizacija prostora je svakako bliža romanici nego predromanici.¹¹³ Određivanje vremenskog okvira analizom sačuvane skulpture također dovodi do različitih datacija pošto se neki elementi mogu datirati od 9. stoljeća do 11. stoljeća i rane romanike.¹¹⁴ Sličan problem nastaje prilikom analize starijeg sloja zidnih slikarija jer neki elementi imaju karolinške karakteristike, no i takvi elementi su korišteni do razdoblja romanike.¹¹⁵ Elementi slijepih niša na začelju mogli bi crkvu približiti ranoj romanici pošto takvi primjeri postoje na crkvama sv. Kristofora i sv. Cecilije koje se nalaze u široj okolici, a pripadaju umjetnosti rane romanike. No slični elementi ležena postoje na crkvi sv. Sofije u Dvigradu koja je čvrsto datirana u početak 9. stoljeća.¹¹⁶ Iako pitanje datacije do danas nije riješeno, crkva je postala dobrim primjerom temeljite konzervacije i restauracije ruševne građevine. (Slika 15.)

¹¹⁰ Isto, 78.

¹¹¹ MATEJČIĆ, IVAN, (bilj. 32.), 4.

¹¹² MOHOROVIČIĆ, ANDRE, (bilj. 25), 497., MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 106), 94., ŠONJE, ANTE, (bilj. 51), 95.

¹¹³ MATEJČIĆ, IVAN, (bilj. 32.), 5.

¹¹⁴ Isto, 5.

¹¹⁵ Isto, 5.

¹¹⁶ JURKOVIĆ, MILJENKO, Crkva sv. Sofije, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. II., Split 2000., 30.

8.8. Pižanovac kod Bala, crkva sv. Gervazija i Protazija

Crkva je kod domaćeg stanovništva poznata kao sveti Červar. Nalazi se na osamljenoj lokaciji u široj okolini Bala i samostana sv. Marije Velike. Njeno postojanje je bilo poznato na starim geografskim kartama, a ostaci su otkriveni oko 1970.-te. Ubrzo je istražena pod vodstvom Branka Marušića.¹¹⁷ Crkva pripada tipu jednobrodne dvoranske crkve s tri polukružno upisane apside.¹¹⁸ Danas je lokalitet dijelom sačuvan; zapadno ulazno pročelje više gotovo ne postoji, dok su bočni zidovi sačuvani do visine od gotovo 3 metra. Istočni završetak crkve sačuvan je zajedno sa zidovima apsida do visine od oko 2 metra.¹¹⁹

Građena je lomljencima s laganim u vodoravnim redovima, a na uglovima zidova upotrijebljeni su veći kvadri. Zanimljiva karakteristika je proširenje uglova začelja.¹²⁰ Inventar crkve bio je neposredno prije dolaska arheologa odnešen, stoga nije sačuvan pod crkve i veći komadi crkvenog namještaja. Pronađen je utor oltarne pregrade u podu crkve i manji fragmenti. U većini slučajeva pronađeni su dijelovi arhitektonske plastike, poput prozorske bifore koja se vjerojatno nalazila na pročelju.¹²¹

Datacija ove građevine ne podudara se kod svih autora. Marušić građevinu smješta u 11. stoljeće što obrazlaže karakteristikama pronađene skulpture.¹²² Ante Šonje smatra da crkva ne može biti starija od 7. stoljeća, a za gornju granicu uzima 10. stoljeće, uzimajući u obzir prozorske otvore čiji stilski elementi pripadaju ranijem razdoblju od 11. stoljeća, a Miljenko Jurković u katalogu izložbe *Hrvati i Karolinzi* napominje da skulptura ipak pripada ranijem razdoblju predromanike.¹²³ Također, ovakvu inačicu tlocrta prepoznamo još kod predromaničkih crkvi sv. Sofije u Dvigradu i kapeli sv. Andrije unutar episkopalnog kompleksa u Poreču koje autori smještaju na kraj 8. i početak 9. stoljeća.¹²⁴ Stoga treba uzeti u obzir da bi se crkva mogla smjestiti unutar vremenskog okvira od početka 9. pa do 11. stoljeća, u razdoblje predromanike u Istri. (Slika 16.)

8.9. Dvigrad, crkva sv. Sofije

Na središnjem platou utvrđenog Dvigrada danas se nalazi velika trobrodna romanička crkva sv. Sofije. Monumentalna romanička crkva pobudila je interes mnogih, tako da prve zapise o

¹¹⁷ ŠONJE, ANTE, (bilj. 51), 96., MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 106), 88.

¹¹⁸ JURKOVIĆ, MILJENKO, Pižanovac kraj Bala, crkva sv. Gervazija, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. II., Split 2000., 55.-56.

¹¹⁹ MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 106), 90.

¹²⁰ MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 29.), 53.

¹²¹ MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 106), 89.-92., MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 29.), 53.

¹²² MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 106), 95.

¹²³ ŠONJE, ANTE, (bilj. 51), 96., JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 116.), 55.-56.

¹²⁴ Isto, 56.

njoj imamo od novigradskog biskupa Tommasinija iz 17. stoljeća kada je crkva u jako dobrom stanju.¹²⁵ Početkom 20. stoljeća istraživači nagađaju da je postojalo još ranijih faza ispod očuvane romaničke cjeline, a to se potvrđuje istraživanjima koja su započeta 1964. godine.¹²⁶ Najnovijim istraživanjima potvrđene su tri faze izgradnje crkve, počevši s ranokršćanskom fazom jednobrodne dvoranske crkve s jednom polukružnom apsidom na čijim gabaritima nastaje predromanička faza.¹²⁷

Predromanička jednobrodna dvoranska crkva s tri polukružne apside upisane u začelni zid pronađena je u slojevima ziđa u razdoblju istraživanja Branka Marušića. Njeni ostaci otkriveni su ugrađeni u svetište nove romaničke crkve. Ona je iskoristila začelni zid predromaničke crkve koji je raščlanjen lezenama još uvijek vidljiv sa stražnje strane crkve. Zidovi između apsida bili su porušeni, a na mjestima triju polukružnih apsida nastala je nova romanička polukružna apsida središnjeg broda, dakle prostor predromaničke crkve postao je središnji brod nove romaničke crkve iz 13. st.¹²⁸

Na predloženom tlocrtu nastalom nakon arheoloških istraživanja Branka Marušića, vidljiva je jednobrodna dvoranska pačetvorinasta građevina. Tri apside u svetištu bile bi gotovo pravokutne da se njihovu uglovi naglo ne zaobljuju. Na začelnom zidu još uvijek su vidljivi uski prozori koje je imala svaka apsida.¹²⁹ Tlocrt možemo povezati s crkvama sv. Gervazija i Protazija, te kapelom sv. Andrije u kompleksu porečke katedrale, kao i crkvom sv. Šimuna kod Gurana.¹³⁰

Unutar apsida dvoranske predromaničke crkve pronađeni su tragovi slikarija čije se stilske karakteristike smještaju na prelazak iz 8. u 9. stoljeće. Također je pronađena i skulpturna plastika kamenog namještaja s karakteristikama predromanike. Uzevši u obzir te nalaze i tipologiju tlocrta, crkvu možemo smjestiti na početak karolinške vlasti u Istri, na kraj 8. ili početak 9. stoljeća.¹³¹ Zanimljivi detalj i istovremeno rijedak u predromaničkoj arhitekturi Istre su plitke lezene na začelju crkve. Jedan od takvih primjera postoji u tipološki sličnoj crkvi sv. Marije Male kod Bala.¹³² Također, novija istraživanja skulpture koje je vodio Miljenko Jurković pokazala su značajne stilske sličnosti dijelova oltarne pregrade iz crkve sv. Sofije s arhitektonskom plastikom crkve sv. Marije Velike kod Bala. Upravo zbog toga je

¹²⁵ MARUŠIĆ, BRANKO, Kompleks bazilike sv. Sofije u Dvogradu, u: *Histria archaeologica*, II/2, 1970.,7.

¹²⁶ Isto, 8., JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 116), 30.

¹²⁷ BARADA, MARTINA, Dvigrad-crkva sv. Sofije, u: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, Zagreb, 2005., 201.

¹²⁸ MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 125), 9.-13.

¹²⁹ MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 29.), 52.

¹³⁰ Isto, 44.-53.

¹³¹ Isto, 52.

¹³² JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 116), 30.

skulptura iz crkve sv. Sofije pripisana tzv. majstoru kapitela iz Bala, čija je radionica djelovala upravo u to vrijeme.¹³³ (Slika 17.)

8.10. Rovinj, crkva sv. Tome

Sv. Toma kod Rovinja predromanička je crkva zanimljivih tipoloških karakteristika. Uz crkvu sv. Andrije na otoku i sv. Klementa kod Pule spada u red predromaničkih centralnih križnih crkvi. Ostaci se danas nalaze sjeveroistočno od Rovinja te su sačuvani i konzervirani tijekom 1990.-tih u kampanji Ivana Matejčića.¹³⁴

Iz sačuvanog stanja da se iščitati da je crkva bila križna građevina, tj u obliku slova T s tri istaknute apside. Apsida središnjeg broda bila je sirijskog tipa, izvana poligonalna, a iznutra kružna. Na križištu se nalazio pravokutni tambur koje je bio pokriven drvenim piramidastim krovom, bez kupole. Zvonik skromnih dimenzija je bio inkorporiran u sjeverni krak crkve, a nosila su ga dva istaknuta pilastra ili kontrafora. Na vrhu se rastvarao biforom.¹³⁵

U interijeru crkve sačuvani su podovi sjevernog kraka i baza oltarne pregrade. Komunikacija između središnjeg broda i krakova bila je kroz velike lukove na križištu.¹³⁶

U 16. stoljeću crkva je preuređena u jednobrodnu tako da je južni krak srušen, a lučni otvor na križištu zazidan. Isto se dogodilo na sjevernom kraku, gdje je otvor prezidan, a sjeverni krak je otad služio kao pomoćna prostorija.¹³⁷

Tipologija crkve zbog svojih karakteristika je već otprije bila u fokusu istraživača. Crkvu spominje Andre Mohorovičić koji ju smješta u skupinu crkvi srednjeg vijeka. Branko Marušić crkvu smješta u 6. stoljeće zbog križnog tlocrta te ju uspoređuje s drugim sličnim crkvama u Puli, sv. Katarinom na otoku u Pulskom zaljevu i sv. Klementom u Puli.¹³⁸

Datiranje crkve u razdoblje predromanike predložio je Ivan Matejčić nakon opsežnog istraživanja i konzervacije. Smatra se da je crkva nastala na prijelazu iz 8. u 9. stoljeće čemu pridonosi velik broj fragmenata kamenog crkvenog namještaja iz tog razdoblja. Također, ovakav tip tlocrta nije neobičan na području Istre i podalpskog prostora u razdoblju karolinške vlasti. Već je napomenuto da su drugi autori crkvu smještali u rano kršćanstvo zbog njenog tlocrta uspoređujući ju s crkvama sv. Katarine i sv. Klementa u Puli.¹³⁹ No i za njih danas nije potpuno sigurno iz kojeg razdoblja potječu, a to se pogotovo odnosi na crkvu sv. Klementa za

¹³³ Isto., 35.-36.

¹³⁴ MATEJČIĆ, IVAN, Crkva sv. Tome kraj Rovinja, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. II., Split 2000., 67-68

¹³⁵ Isto., 68.,

¹³⁶ MATEJČIĆ, IVAN, (bilj. 32), 13.

¹³⁷ Isto., 12.

¹³⁸ Isto., 12.

¹³⁹ Isto., 14.-15.

koju postoje zaključci da potječe iz istog razdoblja kao i sv. Toma.¹⁴⁰ Drugi razlozi za takvu dataciju jesu neki elementi koji su tipični za ranokršćanstvo, poput sirijskog tipa apside koja je polukružna iznutra, a poligonalna izvana. No ipak je najvjerojatnije da je to plod utjecaja bizantske tradicije u Istri na arhitekturu predromanike. Izričito jasne primjere takvog utjecaja imamo i kod spomenutih crkvi sv. Marije Velike kod Bala i sv. Kvirina kod Vodnjana, iz istog razdoblja.¹⁴¹ (Slika 18.)

8.11. Otok sv. Andrije kod Rovinja, crkva sv. Andrije

Crkva se nalazi na otoku sv. Andrije kod Rovinja, poznatijem kao Crvenom Otoku. Do danas nije sačuvana u cijelosti, a imala je nekoliko faza. Otočić se spominje još u 6. stoljeću, a koristili su ga benediktinski redovnici, a u ranom novom vijeku i franjevci. Današnji ostaci sačuvani u sklopu samostanskih zgrada sadržavaju centralni dio građevine s kupolom.¹⁴²

Smatra se da je u karolinškoj fazi tlocrt bio u obliku križa s kupolom na sjecištu te se uspoređuje s crkvom sv. Katarine u Pulsom zaljevu, također križnog tlocrta, kao i crkvom sv. Tome u blizini Rovinja.¹⁴³ Istraživači su crkvu datirali od 6. do 9. stoljeća, a Branko Fučić smatra da su slikarije pronađene unutar crkve karolinških osobina.¹⁴⁴

Zanimljivo arhitektonsko rješenje i jedno od rijetko sačuvanih u Istri iz tog razdoblja je križište crkve gdje iz pravokutnog tlocrta ugaonim trompama masa zida prerasta u okrugli tambur koji nosi kupolu.¹⁴⁵ (Slika 19.)

8.12. Vodnjan, crkva sv. Kvirina

Ostaci crkve sv. Kvirina nalaze se uz današnju cestu između Vodnjana i Žminja. Na mjestu središnjeg broda predromaničke crkve u vrijeme baroka smjestila se jednobrodna crkva s ulaznom lopicom. Ostaci sv. Kvirina ostali su sačuvani u zoni temelja i dijelova zida.¹⁴⁶

Tlocrt crkve spada u skupinu trobrodskih građevina s istaknutim polukružnim apsidama, od kojih su bočne bile blago potkovaste. Unutrašnjost je bila podijeljena arkaturom, a ona je počivala na zidanim stubovima. Ovi elementi su sačuvani u zidu sadašnje barokne crkve, a

¹⁴⁰ VEŽIĆ, PAVUŠA, (bilj. 14), 34.

¹⁴¹ JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 25), 69.

¹⁴² Isto, 66

¹⁴³ ŠONJE, ANTE, (bilj. 51), 83.

¹⁴⁴ JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 28), 67.

¹⁴⁵ Isto, 66., ŠONJE, ANTE, (bilj. 51), 83.

¹⁴⁶ JURKOVIĆ, MILJENKO, (bilj. 28), 75.

lukovi su također bili blago potkovasti. Zapadno pročelje sadržavalo je tri portala, a bočni zidovi po jedan.¹⁴⁷

Zbog svojeg tlocrta trobrodne bazilike s istaknutim apsidama, crkva je bila smješтана u 6. stoljeće. Analiza crkve i njezine morfološke osobine daju naslutiti da bi se moglo raditi o crkvi sagrađenoj u razdoblju predromanike. U prvom redu tome pridonose zidani stubovi unutar crkve koji nisu karakteristični za rano kršćanstvo, ali su zato česti u ranom srednjem vijeku. Još jedan predromanički element su potkovasti oblici arkatura i apsida.¹⁴⁸ Pronađeni dijelovi skulpture također spadaju većim dijelom u predromaničko razdoblje, uz par ranokršćanskih fragmenata. Stoga je moguće da je crkva nastala u ranom kršćanstvu te da je od tog sloja ostala sačuvana središnja apsida koja je potpuno polukružna te nema potkovasti oblik, a da je u kasnijem razdoblju predromanike dograđena.¹⁴⁹

Kao što je već napomenuto, imitacije ranokršćanskih modela nisu strane razdoblju predromanike u Istri, pogotovo ako promotrimo crkvu sv. Marije Velike kod Bala čija je tlocrtna dispozicija gotovo identična crkvi sv. Kvirina.¹⁵⁰ (Slika 20.)

8.13. Peroj, crkva sv. Stjepana

Iako se radi o veoma važnom spomeniku ranosrednjovjekovne arhitekture Istre, crkva je donedavno bila desakralizirana služeći kao štala. Njenu važnost zamijetio je još Branko Marušić koji je crkvu obradio u članku. Građevinu je 2007. godine otkupio grad Vodnjan te je započeto istraživanje i konzervacija pod vodstvom Ivana Matejčića.¹⁵¹

Crkva je u osnovi bila jednobrodna dvoranska građevina s tri pravokutne apside upisane u začelni zid. Promatrajući tlocrt dolazi se do zaključka da je crkva neobično izdužena. Vjerojatno je razlog tome postojanje zvonika na zapadnom pročelju. Tom zaključku pridonose četiri lezene koje se nalaze na ulaznom pročelju. Kao kapitel na njih je postavljen dio antičkog vijenca.¹⁵² Istraživanjem je zaključeno da su dvije središnje lezene bile produžene u dva zida unutar prostora crkve koji su vjerojatno nosili zvonik. Tijekom radova u interijeru pronađen je i jedan neukrašeni kapitel koji bi mogao biti dio bifore koja se nalazila na zvoniku.¹⁵³

¹⁴⁷ Isto, 76.

¹⁴⁸ Isto, 76.

¹⁴⁹ Isto, 76.

¹⁵⁰ Isto 76., ŠONJE, ANTE, (bilj. 51), 84.

¹⁵¹ MATEJČIĆ, IVAN, MILOŠEVIĆ, ANTE, (bilj. 26), 366.

¹⁵² MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 29.), 46.

¹⁵³ MATEJČIĆ, IVAN, MILOŠEVIĆ, ANTE, (bilj. 26), 367.-368.

Glavni ulaz nalazio se na sredini zapadnog pročelja, a sporedni na bočnom sjevernom zidu te je imao rasteretni luk. Sjeverni zid imao je i dva, a južni tri izdužena prozora zaključena s lukovima.¹⁵⁴ Do prije pola stoljeća bili su sačuvani zidovi između apsida s polukalotama koje su rasle iz pravokutne apsida pomoću ugaonih trompi.¹⁵⁵

Kasnije pregradnje nakon desakralizacije crkve djelomično su izmijenile prostor. Srušeni su zidovi apsida, a crkva je poprečno pregrađena u tri prostorije. Također je sagrađena i drvena međukatna konstrukcija, a probijeno je i nekoliko novih otvora u vanjskim zidovima.¹⁵⁶

Ostaci temelja oltarne pregrade nisu pronađeni, kao ni veći broj ostataka skulpture. Vjerojatno se to dogodilo iz razloga što je crkva bila napuštena, nikad porušena, te je kameni namještaj bio iseljen iz crkve.

Crkvu sv. Stjepana istraživači su do danas datirali u različita razdoblja srednjeg vijeka. Marušić građevinu datira u 8. stoljeće te se približava predromaničkom razdoblju.¹⁵⁷ No ipak napominje da je ova crkva pod oživjelim utjecajem ranog kršćanstva, što je i točno. No ipak, nakon provedenog detaljnog istraživanja crkvu je potrebno puno više približiti sjevernjačkim utjecajima, posebice ako uzmemo u obzir njezinu tlocrtnu tipologiju troapsidalne jednobrodne crkve, kao i mogući zvonik na pročelju.

Zaključak istraživača nakon provedene konzervacije da je crkva ipak nastala u malo kasnije periodu, i to u 11. stoljeću.¹⁵⁸ (Slika 21.)

¹⁵⁴ MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 29.), 46.

¹⁵⁵ Isto, 46.

¹⁵⁶ MATEJČIĆ, IVAN, MILOŠEVIĆ, ANTE, (bilj. 26), 368.

¹⁵⁷ MARUŠIĆ, BRANKO, (bilj. 29.), 46.

¹⁵⁸ MATEJČIĆ, IVAN, MILOŠEVIĆ, ANTE, (bilj. 26), 368.

9. Zaključak

Analizom predromaničke arhitekture Istre postaje jasno da je ona plod utjecaja raznih tradicija, koje se u danom trenutku prožimaju i stvaraju predromaničku arhitekturu ovog prostora. Uz najjače utjecaje ranog kršćanstva i Bizanta, dolazi do novih utjecaja s područja franačke države. Zbog toga imamo nekoliko tipova crkvi, iako sve nastaju na istom području. Neke crkve su potpale pod tradicionalne utjecaje bizantske arhitekture, dok druge pokazuju značajke sjevernijih dijelova Europe. Veliki problem kod promatranja arhitekture je i njena datacija. Nije neobično da se neki elementi u arhitekturi pojavljuju u rasponu od nekoliko stoljeća te je neke crkve teško pobliže datirati. Veliku pomoć nam može pružiti i skulptura, koja svojim karakteristikama može puno bliže odrediti vremenski period nego arhitektonske značajke. S obzirom da je najveći broj predromaničke arhitekture sačuvan u arheološkoj zoni, najpreciznije se datacija može odrediti nakon opsežnih arheoloških istraživanja. Mnoge crkve doživjele su opsežna višegodišnja istraživanja koja su pomogla donijeti nove zaključke o njihovom razvoju i dataciji. No ipak, najveći dio građevina još uvijek nije detaljno istražen, te su svi podaci u literaturi temeljeni na analizama ostataka bez detaljnih arheoloških istraživanja. Tek sustavnim istraživanjem cjelokupne ranosrednjovjekovne baštine biti će moguće donijeti sigurnije zaključke o njihovoj tipologiji, uzorima i vremenskom razdoblju. U svakom slučaju, bogato sačuvana istarska arhitektura predromanike vrstan je primjer jake graditeljske aktivnosti toga razdoblja, isto tako i jakih utjecaja sa središnjih dijelova Europe te neprekidne antičke tradicije koja preživljava u cjelokupnom arhitektonskom opusu Istre.

10. Popis literature

- BARADA, MARTINA, Dvigrad-crkva sv. Sofije, u: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, Zagreb, 2005.
- BEKIĆ, LUKA, VIŠNJIĆ, JOSIP, Na križu-crkva sv. Severina, u: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb, 2006.
- BEKIĆ, LUKA, VIŠNJIĆ, JOSIP, Guran-na križu, u: *Zaštitna arheologija na magistralnom plinovodu Pula-Karlovac*, ur. Luka Bekić, Zagreb, 2007.
- BUDAK, NEVEN, Istarska enciklopedija, *Rižanska skupština*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2371>
- GOSS, VLADIMIR PETER, *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj*, Zagreb, 2006.
- JARAK, MIRJA, *Crkvena arhitektura 7. i 8. stoljeća*, Split, 2013.
- JURKOVIĆ, MILJENKO, *Arhitektura karolinškog doba*, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. I., Split 2000.
- JURKOVIĆ, MILJENKO, *Crkva sv. Kvirina*, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. II., Split 2000.
- JURKOVIĆ, MILJENKO, *Crkva sv. Sofije*, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. II., Split 2000.
- JURKOVIĆ, MILJENKO, *Guran kraj Vodnjana*, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. II., Split 2000.
- JURKOVIĆ, MILJENKO, *Novigrad između 7. i 12. stoljeća*, Zagreb, 1996.
- JURKOVIĆ, MILJENKO, *Novigradski lapidarij*, Novigrad, 2006.
- JURKOVIĆ, MILJENKO, *Pižanovac kraj Bala, crkva sv. Gervazija*, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. II., Split 2000.
- JURKOVIĆ, MILJENKO, *Sv. Marija Velika kraj Bala*, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. II., Split 2000.
- JURKOVIĆ, MILJENKO, *Srednjovjekovno fortificirano naselje Guran-od karolinškog castruma do ruralnog naselja*, u: *Peristil*, 56, 2013.
- JURKOVIĆ, MILJENKO, MARIĆ, IVA, *Guran-trobrodna bazilika, crkva sv. Šimuna, staro naselje Guran, crkva sv. Cecilije*, u: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, Zagreb, 2005.
- JURKOVIĆ, MILJENKO, TERRIER, JEAN, MARIĆ, IVA, *Guran-crkva sv. Šimuna, staro naselje Guran, crkva sv. Cecilije*, u: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb, 2006.
- u: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, Zagreb, 2005.
- JURKOVIĆ, MILJENKO, TERRIER, JEAN, MARIĆ, IVA, *Ranosrednjovjekovno naselje Guran*, u: *Histria archaeologica*, XX/1, 2011.

- JURKOVIĆ, MILJENKO, TERRIER, JEAN, MARIĆ, IVA, Guran-crkva sv. Šimuna, srednjovjekovno naselje Guran, crkva sv. Cecilije, u: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 4, Zagreb, 2007.
- JURKOVIĆ, MILJENKO, MARIĆ, IVA, Sv. Marija Velika-benediktinski samostan i crkva,
- MATEJČIĆ, IVAN, Bale, župna crkva sv. Marije, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. II., Split 2000.
- MATEJČIĆ, IVAN, Crkva sv. Andrije na otoku kraj Rovinja, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. II., Split 2000.
- MATEJČIĆ, IVAN, Crkva sv. Tome kraj Rovinja, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. II., Split 2000.
- MATEJČIĆ, IVAN, Dvije crkve, Rovinj 1997.
- MATEJČIĆ, IVAN, Poreč, kapela u sklopu Eufrazijane, u: *Hrvati i Karolinzi*, ur. Ante Milošević, sv. II., Split 2000.
- MATEJČIĆ, IVAN, Tri priloga za prof. Petriciolija, u: Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 36/1, 1998.
- MATEJČIĆ, IVAN, MILOŠEVIĆ, ANTE, Peroj-crkva sv. Stjepana, , u: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 6, Zagreb, 2009.
- MARUŠIĆ, BRANKO, Dva spomenika ranosrednjovjekovne arhitekture u Guranu, u: *Starohrvatska prosvjeta*, III/8-9, 1963.
- MARUŠIĆ, BRANKO, Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom, u: *Histria archaeologica*, V/1-2, 1974.
- MARUŠIĆ, BRANKO, Kasnoantička i bizantska Pula, Pula, 1967.
- MARUŠIĆ, BRANKO, Kompleks bazilike sv. Sofije u Dvogradu, u: *Histria archaeologica*, II/2, 1970.
- MARUŠIĆ, BRANKO, Tri spomenika crkvene arhitekture s upisanim apsidama, u: *Histria archaeologica*, III/1, 1972.
- MOHOROVIČIĆ, ANDRE, Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera, Zagreb, 1957.
- ŠONJE, ANTE, Crkvena arhitektura zapadne Istre, Zagreb-Pazin, 1982.
- VEŽIĆ, PAVUŠA, Memorije križnog tlocrta u Istri i Dalmaciji, u: *Ars Adriatica*, 3, 2013.

11. Popis ilustracija

Slika 1. Dvorska kapela Karla Velikog u Aachenu

Slika 2. Katedrala u Akvileji, prikaz faza

Slika 3. Katedrala u Puli, sveta Marija Formoza u Puli

Slika 4. Tlocrti sv. Martina u Churu i kompleksa u Disentisu

Slika 5. Crkva sv. Marije Velike kod Bala, tlocrt i prikaz kapitela

Slika 6. Primjeri crkvi s apsidama utopljenima u ravno začelje u Istri

Slika 7. Crkva sv. Tome kod Rovinja i usporedba s drugim crkvama križnog tlocrta

Slika 8. Crkva sv. Pelagija u Novigradu

Slika 9. Sv. Klement i sv. Mihovil kod Pule

Slika 10. Kompleks Eufrazijeve bazilike s kapelom sv. Andrije

Slika 11. Trobrodna bazilika u Guranu

Slika 12. Crkva sv. Šime kod Gurana, prikaz 3 faze

Slika 13. Crkva sv. Severina kod Gurana

Slika 14. Župna crkva blaženog Julijana u Balama, prikaz srednjovjekovne faze

Slika 15. Crkva sv. Marije Male kod Bala

Slika 16. Tlocrt, sv. Gervazije i Protazije kod Bala

Slika 17. Kompleks crkve sv. Sofije u Dvigradu, prikaz faza

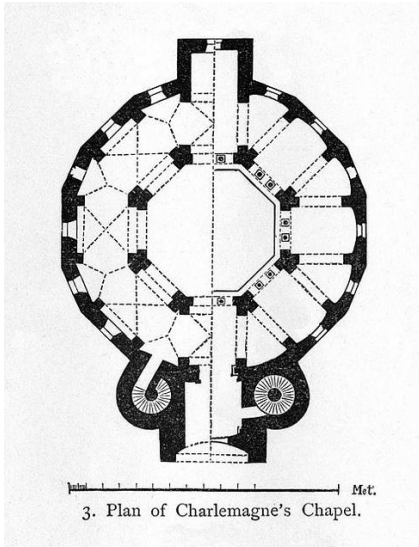
Slika 18. Crkva sv. Tome kod Rovinja

Slika 19. Crkva sv. Andrije na otoku kod Rovinja

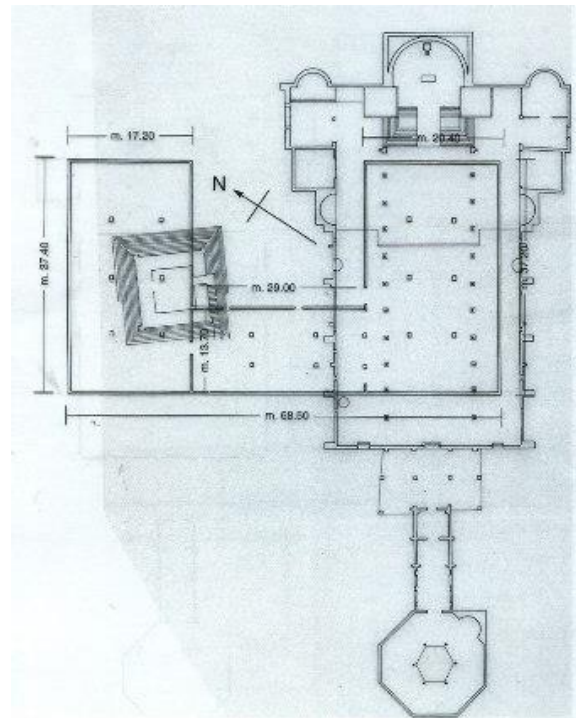
Slika 20. Sv. Kvirin kod Vodnjana, začelje

Slika 21. Crkva sv. Stjepana u Peroju

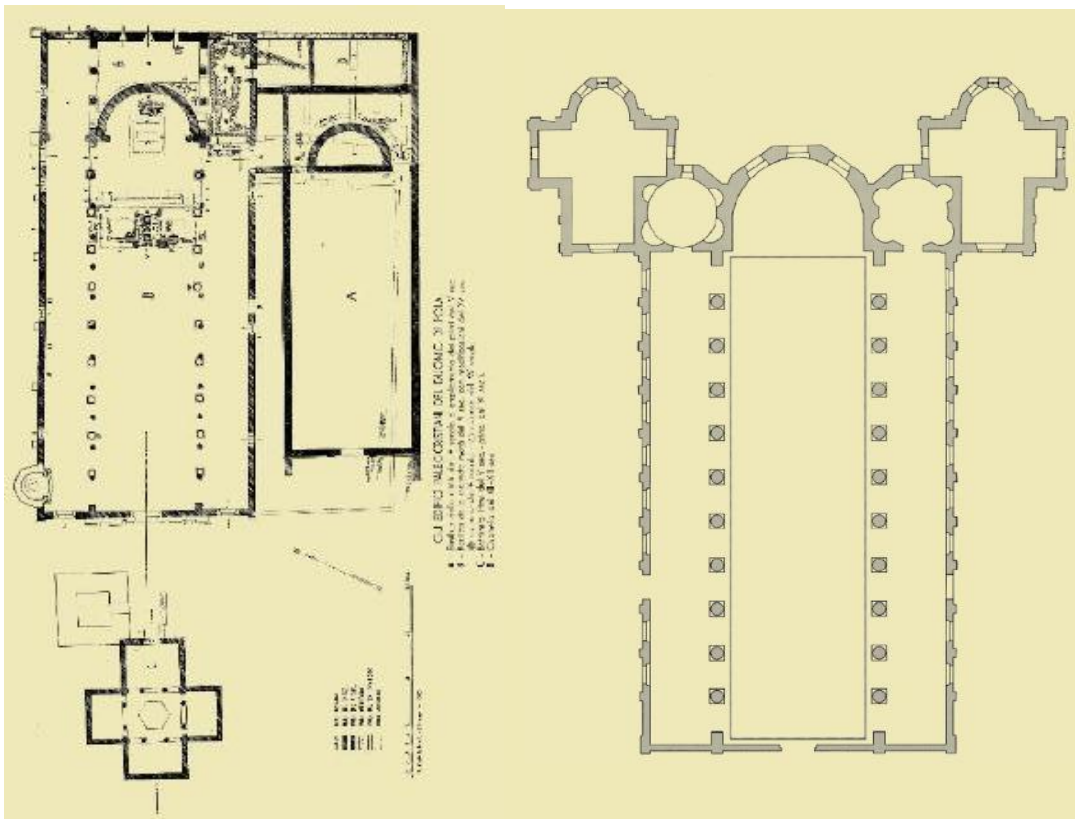
12. Ilustracije

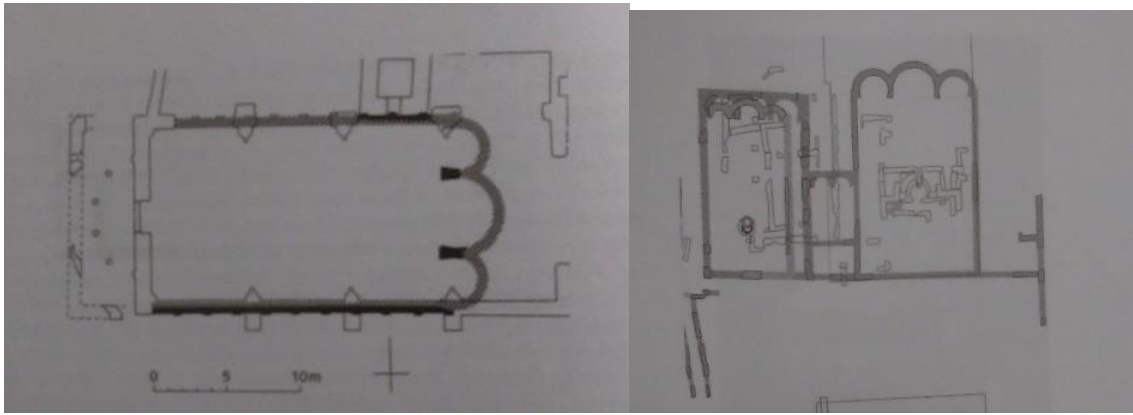
Slika 1. Dvorska kapela Karla Velikog u Aachenu

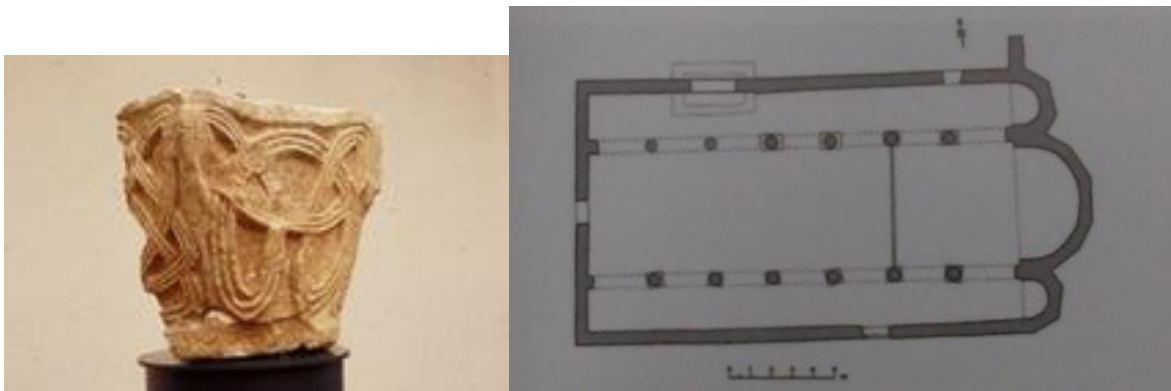
Slika 2. Katedrala u Akvileji, prikaz faza

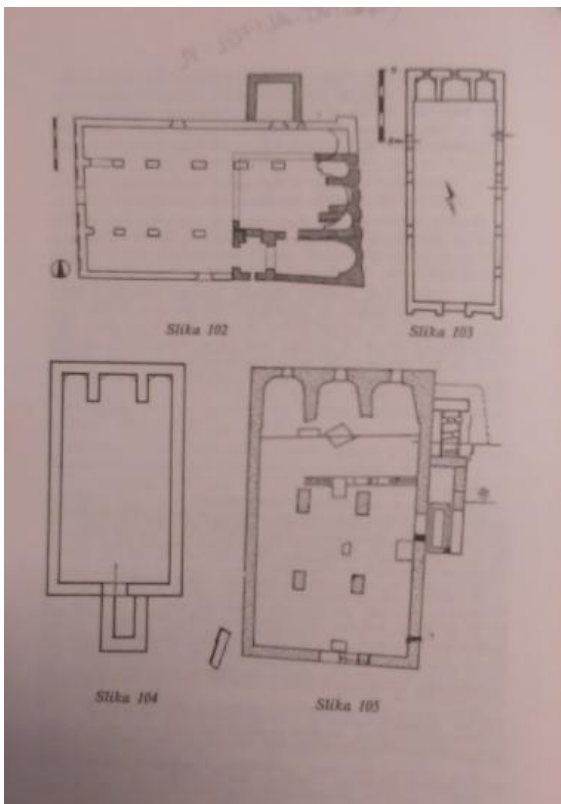
Slika 3. Katedrala u Puli, sveta Marija Formoza u Puli

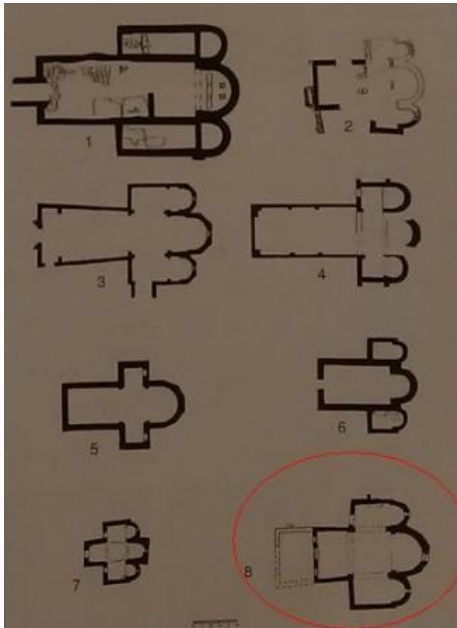
Slika 4. Tlocrti sv. Martina u Churu i kompleksa u Disentisu

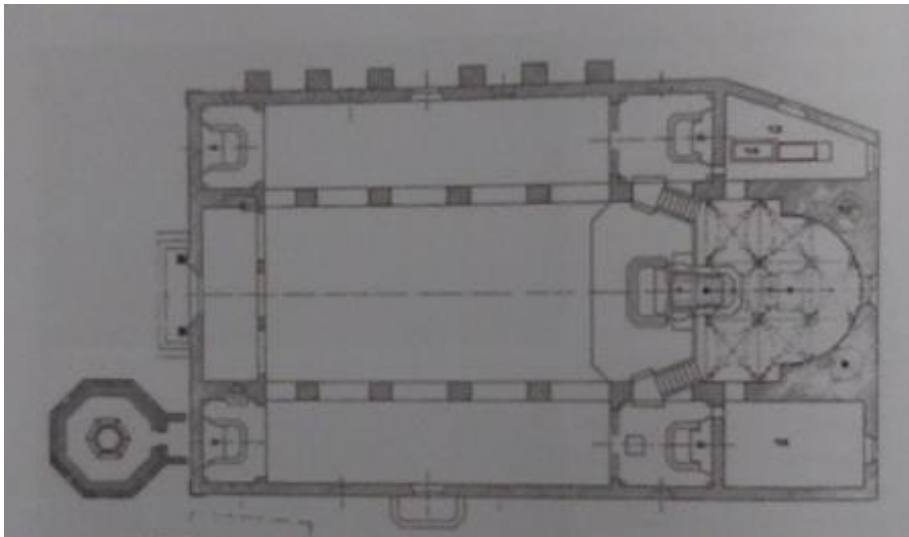
Slika 5. Crkva sv. Marije Velike kod Bala, tlocrt i prikaz kapitela

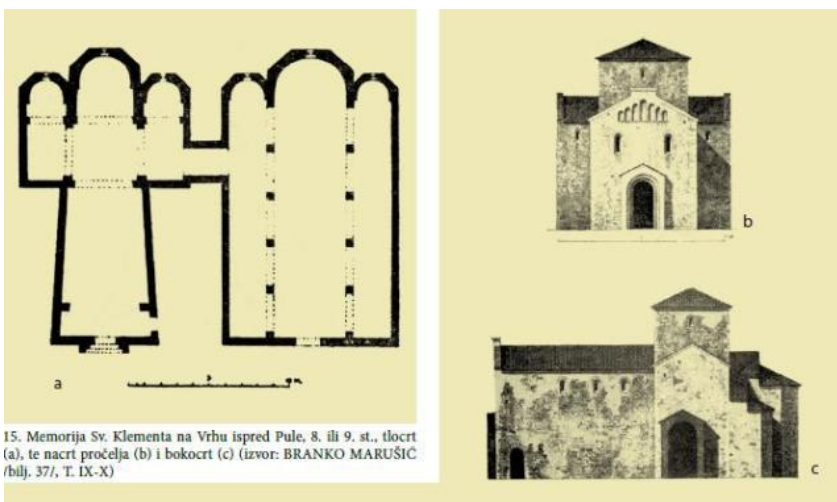
Slika 6. Primjeri crkvi u Istri s apsidama utopljenima u ravno začelje

Slika 7. Crkva sv. Tome kod Rovinja i usporedba s drugim crkvama križnog tlocrta

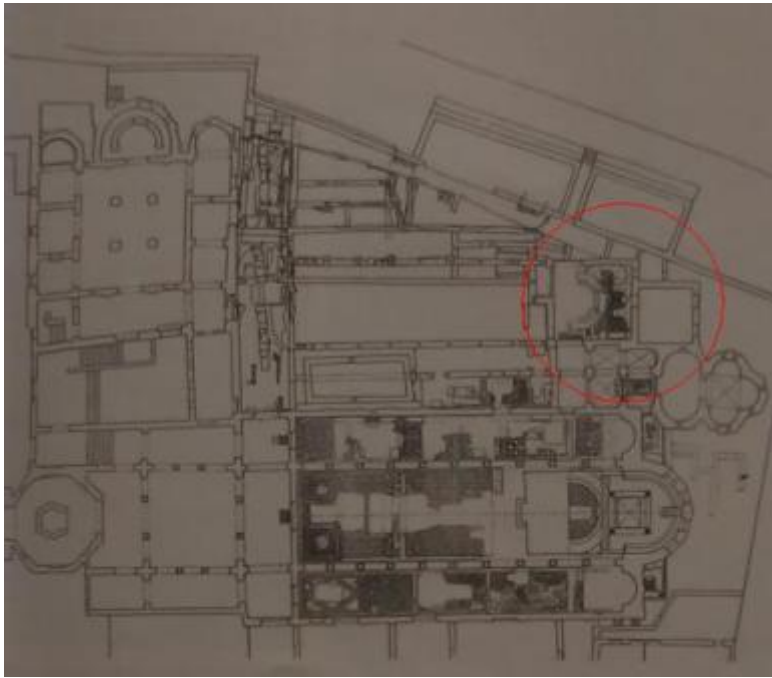

Slika 8. Crkva sv. Pelagija u Novigradu

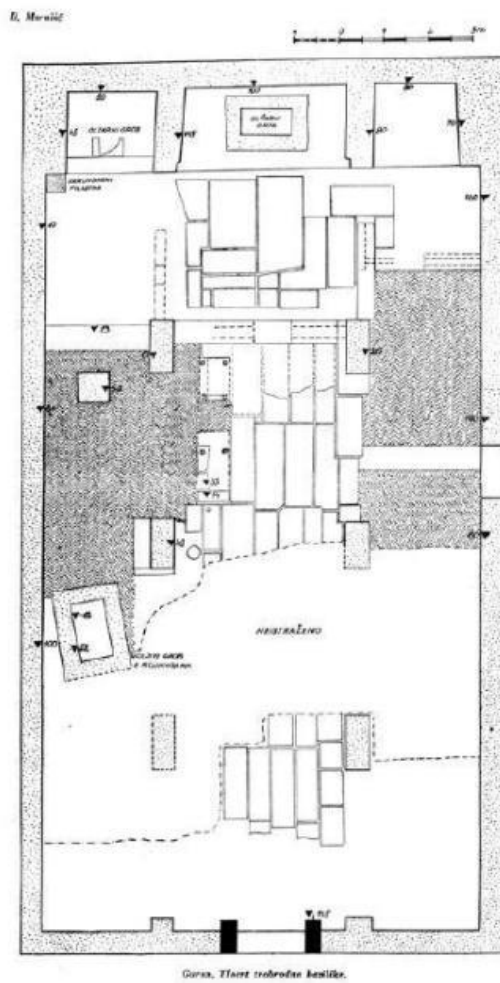

15. Memorija Sv. Klementa na Vrhu ispred Pule, 8. ili 9. st., tlocrt (a), te nacrt pročelja (b) i bokocrt (c) (izvor: BRANKO MARUŠIĆ /bilj. 37/, T. IX-X)

Slika 9. Sv. Klement i sv. Mihovil kod Pule

Slika 10. Komplex Eufrazijeve bazilike s kapelom sv. Andrije

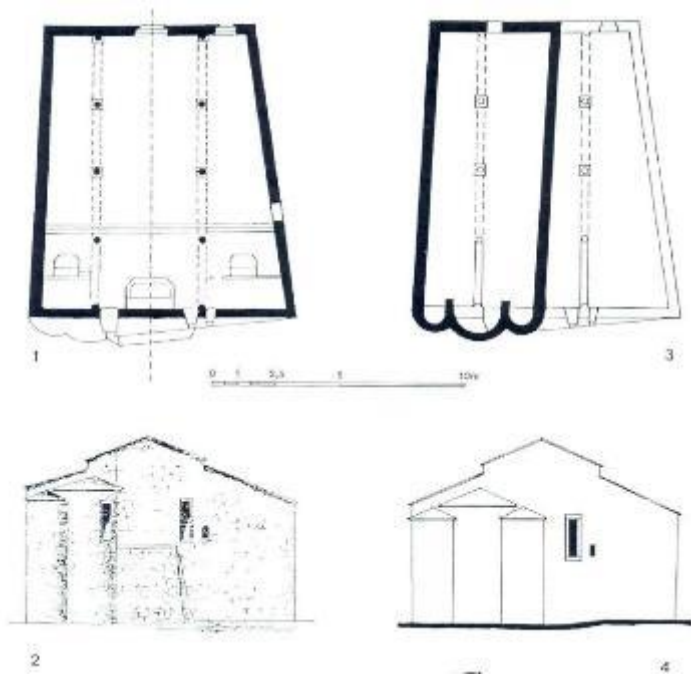
Slika 11. Trobrodna bazilika u Guranu

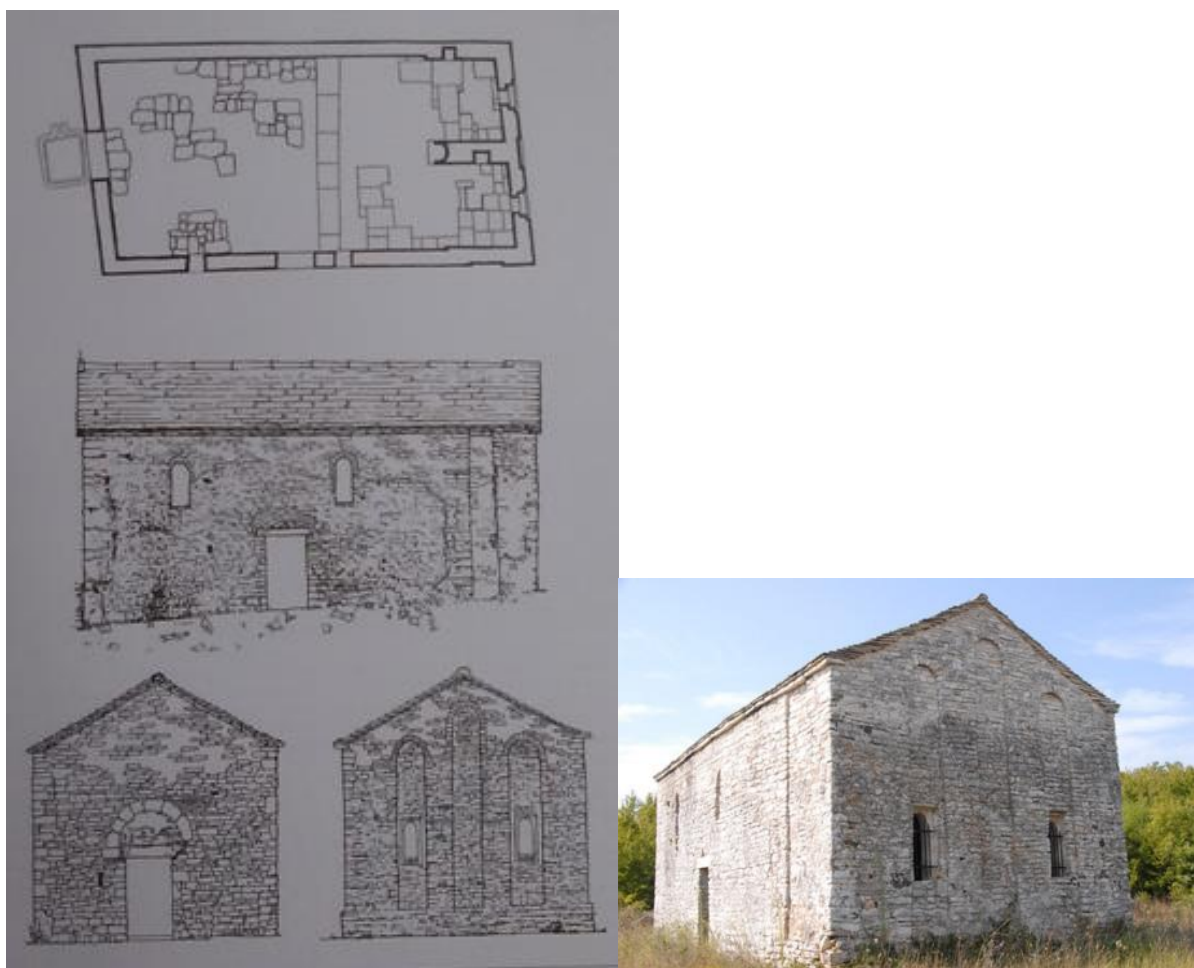
Slika 12. Crkva sv. Šime kod Gurana, prikaz 3 faze

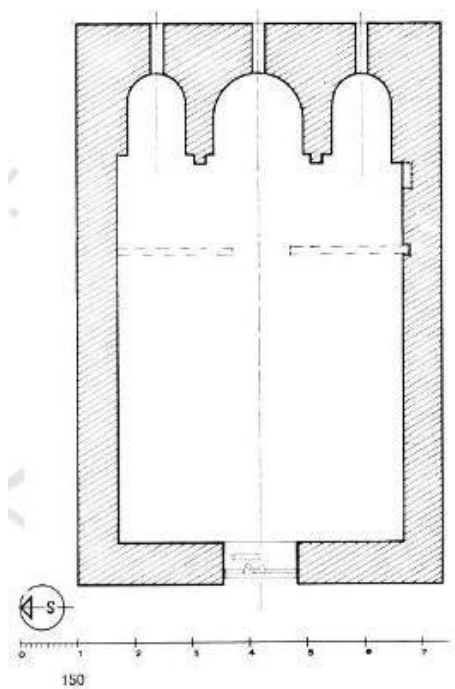
Slika 13. Crkva sv. Severina kod Gurana

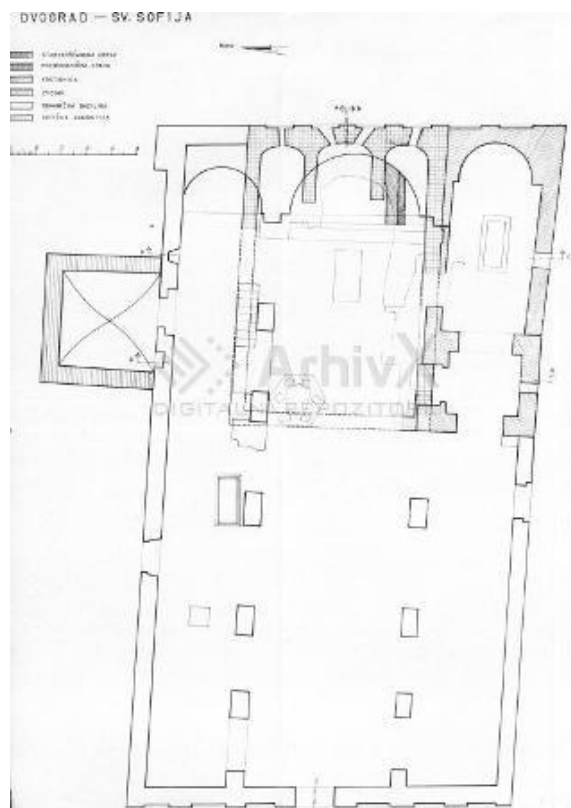
Slika 14. Župna crkva blaženog Julijana u Balama, prikaz srednjovjekovne faze

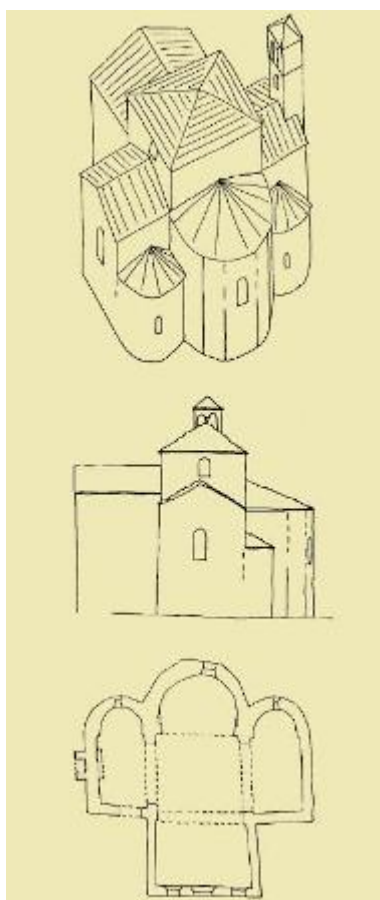
Slika 15. Crkva sv. Marije Male kod Bala

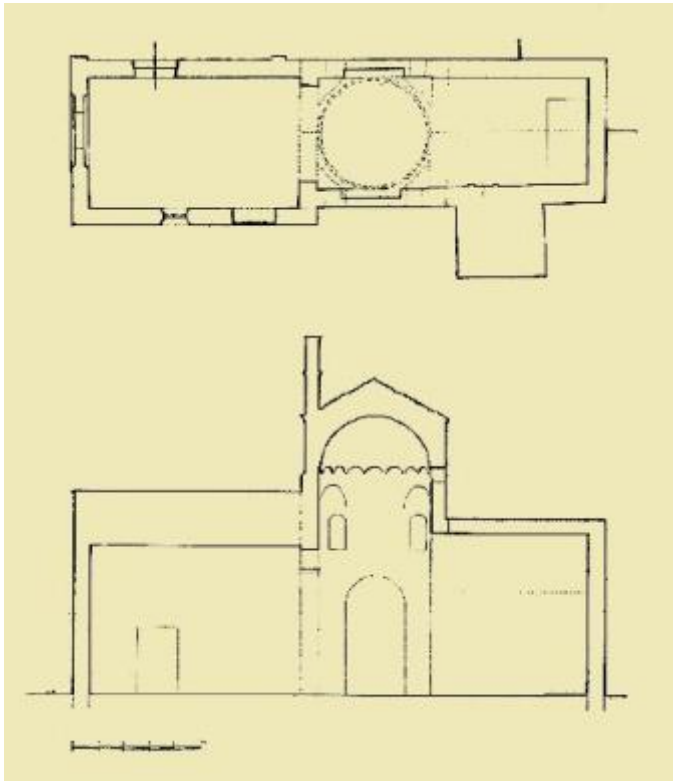
Slika 16. Tlocrt, sv. Gervazije i Protazije

Slika 17. Kompleks crkve sv. Sofije

Slika 18. Crkva sv. Tome kod Rovinja

Slika 19. Crkva sv. Andrije na otoku kod Rovinja

Slika 20. Sv. Kvirin kod Vodnjana, začelje

Slika 21. Crkva sv. Stjepana u Peroju